

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΑΡΑΝΤΑΚΟΣ: ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ (ΥΠΟ ΕΚΔΟΣΙΝ) ΒΙΒΛΙΟ
ΕΦΤΑ ΕΥΤΥΧΙΣΜΕΝΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΑ

Εισαγωγικές εξετάσεις

[.....]

Παρά την άσχημη οικονομική μας κατάσταση και ο πατέρας μου και η μάνα μου δε συζητούσαν καν την περίπτωση να πιάσω κάποια δουλειά αναβάλλοντας τις σπουδές για ευθετότερο χρόνο. Τελικά αποφασίσαμε να δώσω στην Ιατρική, γιατί ήταν η μόνη σχολή, από τις θετικές, που στις εισαγωγικές εξετάσεις δεν περιλαμβανόταν διαγωνισμός στα Μαθηματικά, στα οποία εγώ ήμουν αδύνατος και θα έπρεπε να κάνω φροντιστήριο, για το οποίο δεν υπήρχαν λεφτά.

[.....]

Έδωσα πράγματι τέλη Σεπτεμβρίου και πήγα πολύ καλά κι ας μην είχα κάνει καθόλου φροντιστήριο.

Εκτός από την έκθεση, που φυσικά έγραψα καλά, μου τύχανε στη Φυσική και τη Χημεία, θέματα που τα ήξερα νερό. Στη φυσική μάλιστα το ένα θέμα (καθοδική ακτινοβολία) το είχα καταλάβει πολύ καλά, χάρη στο βιβλίο του Δάσκαλου, του Αποστόλου, «το πρόβλημα της ύλης χθες και σήμερα», ένα εξαιρετικά υψηλού επιπέδου και ταυτόχρονα απόλυτα καταληπτό βιβλίο, που είχα μελετήσει τον περασμένο χρόνο. Πήρα 10 στην έκθεση και από 9 στη Φυσική και στη Χημεία. Σ' ένα μήνα που βγήκαν τα αποτελέσματα, έμαθα πως είχα πετύχει με την πρώτη!

[.....]

Τελικά η Ιατρική δε μου άρεσε. Είχαμε κι έναν καθηγητή, ονόματι Αποστολάκη, που αξίωνε με εκβιαστικό τρόπο να αγοράζουν οι φοιτητές το “Σύγγραμμά” του, σε πολύ τσουχερή τιμή. Εγώ φυσικά δεν το είχα αγοράσει και όταν με σήκωσε με άλλους τρεις να μας εξετάσει προφορικά και οι δύο πρώτοι δεν απάντησαν σωστά, μας έκοψε και τους τέσσερις. Οι δύο τελευταίοι, εγώ κι ο άλλος, δεν είχαμε αγοράσει το “Σύγγραμμα”.

Γενικά δεν είχα πολύ έντονη επιθυμία να γίνω γιατρός. Στη ζωή μου δυο λειτουργήματα εκτιμούσα πολύ, αλλά δεν τα ήθελα για μένα: του γιατρού και του δικαστή. Δε θα άντεχα τις ευθύνες τους. Έτσι από τον Δεκέμβριο άρχισα στα σοβαρά να σκέφτομαι να παρατήσω την Ιατρική.

Με τη σύμφωνη γνώμη του πατέρα μου και τη λευκή ψήφο της μητέρας μου αποφάσισα να δώσω στο Πολυτεχνείο, χημικός μηχανικός. Οι εξετάσεις για το Πολυτεχνείο θεωρούνταν τότε οι πιο δύσκολες. Οι φίλοι μου στη Νέα Σμύρνη, ο Μητσάκης, ο Θεόφιλος, ο Νίκος κι ο Στρατής, θεωρούσαν μεγάλη βλακεία να παρατήσω τη σιγουριά

της Ιατρικής για να χτυπήσω έναν τέτοιο δυσπρόσιτο στόχο, εγώ όμως θυμόμουν “τα δύσκολα και ανεκτίμητα εύγε” του Καβάφη και επέμεινα.

Πήγα στο φροντιστήριο του Κανέλλου, στην οδό Αριστοτέλους, που είχε τη φήμη του καλύτερου, (δεν ήταν πλέον).

[.....]

Την πρώτη φορά που έδωσα εξετάσεις, το '47, απέτυχα για πέντε μονάδες. Μαζί μου αποτύχανε κι ο Μανόλης κι οι άλλοι τρεις στους τετράδας. Με την ενθάρρυνση των γονιών μου αποφάσισα να ξαναδοκιμάσω, με προτροπή δε του Μανόλη τον Γενάρη του '48, αλλάξαμε κι οι δυο φροντιστήριο. Παράτησα τον Κανέλλο και πήγα στου Φιλίππου, στην οδό Θεμιστοκλέους. Εδώ ήμασταν πολύ

λιγότεροι και η προετοιμασία πολύ καλύτερη. Γεωμετρία στους έκανε ο Γιώργης ο Τσάμης. Άριστος δάσκαλος, σεμνός αγωνιστής και σπουδαίος άνθρωπος. Με υπόδειξη του αγόρασα το βιβλίο του Λεμαίτρ “η μεθοδική λύση του γεωμετρικού προβλήματος”, σε μετάφραση και διασκευή του Γιώργου Βουδούρη. Με συγκίνησε η αφιέρωσή του

*Σ’ όλους όσους πέσανε
στον Μεγάλο Απελευθερωτικό Αγώνα
κι ανάμεσά στους στη νεαρή προσωπικότητα
του συνάδελφου Νείλου Μαστραντώνη*

Είχα διαβάσει στη “Νέα Γενιά” για τον Νείλο, τον «Κλέαρχο» στους Αντίστασης, που σκοτώθηκε σε αποστολή μέσα στη Λαμία. Το βιβλίο αυτό κι ο Τσάμης μ’ έκαναν όχι απλώς να καταλάβω, μα να ερωτευτώ τη Γεωμετρία.

[.....]

Το Σεπτέμβρη του ’48 ξανάδωσα στο Πολυτεχνείο κι αυτή τη φορά πέτυχα. Πέτυχε και η Καίτη στους αρχιτέκτονες, ενώ ο Μανόλης μπήκε στη Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου, ο Μιχάλης στην Ιατρική κι ο Θρασύβουλος στην Ανωτάτη Γεωπονική*. Εγώ μπήκα στη Σχολή Χημικών Μηχανικών. Ένοιωθα σα να ψήλωσα μια πιθαμή. Είδα στην επιτυχία μου τη δικαίωση των στόχων που έβαλα. Δε μ’ ένοιαζε καθόλου που είχα απαρνηθεί την Ιατρική.

Σπουδαστής στο Πολυτεχνείο**

Το Πολυτεχνείο μου άρεσε και σαν συγκρότημα κτιρίων. Τα συμμετρικά κτίρια της εισόδου, σε αρχαιοελληνικό ρυθμό, τα αγάλματα που στόλιζαν τη σχολή Καλών Τεχνών, το κεντρικό μεγαλοπρεπές κτίριο, στις αίθουσες του οποίου κάναμε μαθήματα οι χημικοί μηχανικοί (σε ορισμένα, όπως τα μαθηματικά, μαζί με τους αρχιτέκτονες), όλα μου άρεσαν. Σε έναν πίνακα στο κτίριο Γκίνη, στη σχολή πολιτικών μηχανικών είδα κορνιζαρισμένο κι ένα σχέδιο με την υπογραφή “Νείλος Μαστραντώνης”. Η μνήμη του Κλέαρχου επιζούσε. Βέβαια σαν πέρασε η ικανοποίηση της επιτυχίας είδα το Πολυτεχνείο πιο ρεαλιστικά. Εν πρώτοις στην τελετή υποδοχής των νέων σπουδαστών, μας έβγαλε λόγο κάποιος Πίπας “περί του αντεθνικού κουμμουνισμού” (ούτε να τον πει δεν ήξερε) κι αυτό, εμένα τουλάχιστον, που περίμενα να μας πει κάτι σχετικό με τις σπουδές και το ρόλο που θα παίζαμε αύριο οι νέοι μηχανικοί, με κρώσε και με θύμωσε.

Αρχικά, στα δύο πρώτα χρόνια, στην τάξη μας ήμασταν μόνον είκοσι πέντε, από τους οποίους τρία κορίτσια, πράγμα πολύ σπάνιο στο Πολυτεχνείο. Τότε μόνο στους Αρχιτέκτονες υπήρχαν μερικές κοπέλες, στις άλλες σχολές οι γυναίκες έλειπαν τελείως ή θα υπήρχε το πολύ μία. Από τις δικές μας, η Σοφία ήταν η πιο όμορφη, η Φανή η πιο μελετηρή και η Άννα η πιο θαρραλή.

Χάρη στην αδιόρατη “αύρα”, που λες και εκπέμπουμε εμείς οι αριστεροί και μας βοηθάει να αναγνωριζόμαστε, γρήγορα καταλάβαμε, η Άννα κι εγώ, πως ήμασταν συναγωνιστές. Βέβαια με τις επικρατούσες συνθήκες της βαθιάς παρανομίας, ούτε να σκεφτούμε να μιλήσουμε πολιτικά, χωρίς να έχει προηγηθεί κανονική σύνδεση, κάναμε όμως καλή παρέα. Ο Σίμος ο Χατζηπαυλής, που πήγαινε στο τρίτο έτος, την είχε ωσαύτως μυριστεί και μεταξύ μας την έλεγε “Πασιονάρια”. Τον δεύτερο μήνα όμως η Άννα έπαψε να έρχεται στο Σχολή. Αργότερα μάθαμε πως

* και οι τρεις τους, Μανόλης Στάθης, Μιχάλης Κούβαρης και Θρασύβουλος Φατούρος, διαπρέψαν στην επιστήμη που ακολούθησαν

** Οι νεώτεροι δεν ξέρουν πως τότε δε μας λέγανε φοιτητές του Πολυτεχνείου αλλά σπουδαστές. Φοιτητές ήταν μόνο του Πανεπιστημίου

την πιάσανε, τη βασάνισαν άγρια, την πέρασαν από δίκη στο Στρατοδικείο, την καταδίκασαν σε θάνατο, αλλά ευτυχώς δεν την εκτελέσανε.

Ο δεύτερος γνωστός, που απόχτησα στο Πολυτεχνείο, από το πρώτο κι όλας τρίμηνο ήταν ο Τάκης ο Μερίκας. Ήταν ένα ήσυχο, μετρημένο και ντόμπρο παλικάρι, στο βάθος πολύ ρομαντικός και αισθηματίας. Μια φορά μου 'δειξε κάτι πεζοτράγουδα που είχε γράψει. Ήταν δεξιός αλλά, καθώς το '48 και το '49 ήταν αδιανόητες πολιτικές συζητήσεις μεταξύ αγνώστων, αυτό δε στάθηκε εμπόδιο στη γνωριμία μας, που εξελίχθηκε σε φιλία.

Ο τρίτος φίλος που απόχτησα ήταν ο Στέλιος ο Πάπαρος και ο τέταρτος ο Μαρσέλος ο Κάννερ. Ήταν κι οι δύο Εβραίοι. Στην τάξη μας ήταν τέσσερις Εβραίοι, πράγμα πολύ περίεργο. Ποσοστό 16% ήταν δυσανάλογα υψηλό σε σύγκριση με το ποσοστό των Εβραίων της χώρας, μετά τον αποδεκατισμό τους κατά τον πόλεμο. Από τους τέσσερις, ο Στέλιος καταγόταν από πλευράς του πατέρα του από Ρωμανιότες Εβραίους, εγκατεστημένους δηλαδή στην Ελλάδα από αμνημονεύτων χρόνων, ίσως προ Χριστού. Ο Σάμης κι ο Ραϋμόνδος ήταν Σεφαραδίτες από τη Θεσσαλονίκη, ενώ οι πρόγονοί του Μαρσέλου ήταν Ασκεναζίμ, που ήρθαν από τη Ρουμανία.

Επηρεασμένος από τις αφηγήσεις του πατέρα μου, που είχε επίσης φίλους Εβραίους, στη Θεσσαλονίκη στη δεκαετία του '20, τους έβλεπα με συμπαθητικό ενδιαφέρον, που με τον καιρό εξελίχθηκε σε θερμή φιλία, ιδίως με τον Στέλιο και τον Μαρσέλο. Θυμώμουν με πίκρα τον Όσκαρ και κυρίως τη Βεατρίκη, που χάθηκαν στο Άουσβιτς. Αν επιζούσαν ίσως να ήταν συμφοιτητές μου.

Οι δύο πρώτες χρονιές φαγώθηκαν με τα μέχρι θανάτου βαρετά μαθήματα της Γενικής Χημείας και στα ατέλειωτα εργαστήρια της Αναλυτικής. Οι αντίστοιχοι καθηγητές ήταν πανάρχαιοι, με γνώσεις που είχαν αγκυροβολήσει στη δεκαετία του 20, τον ένα μάλιστα, της Γενικής Χημείας, τον είχε πάρει προ πολλού το όριο ηλικίας, που τότε για τους καθηγητές της Ανώτατης Εκπαίδευσης ήταν τα εβδομήντα, αλλά είχε επανέλθει με κάποιες νομικίστικες ταχυδακτυλουργίες, μια που είχε πρωτοστατήσει, κατά το δημοψήφισμα του '46, στην κίνηση για την επάνοδο του βασιλιά. Είχαμε τότε στο Πολυτεχνείο τέσσερις τέτοιους προκατακλυσμιαίους καθηγητές, που δεν εννοούσαν να παρατήσουν την έδρα τους.

Τα μαθήματα της Γενικής Χημείας και τα εργαστήρια της Αναλυτικής (της ποιοτικής ανάλυσης – του πρώτου έτους), γίνονταν σ' ένα μικρό ισόγειο κτίριο, στην πλευρά της οδού Στουρνάρα, που εξωτερικά έμοιαζε με αποθήκη και εσωτερικά με κρατητήριο ή κάτι ανάλογο κι ερχόταν σε κραυγαλέα αντίθεση με τα κομψά, αρχαιοπρεπή κτίρια του Πολυτεχνείου. Στο μικρό αμφιθέατρο και στο συνεχόμενο εργαστήριο της έδρας της Γενικής Χημείας, κουμάντο έκανε, (όταν έλειπαν ο καθηγητής και ο επιμελητής φυσικά), ένας στεγνός, μονόφθαλμος κλητήρας, που οι σπουδαστές τον είχαν βγάλει Αζώρ, γιατί ήταν σωστό μαντρόσκυλο, δουλοπρεπής στους ανώτερους και άγριος στους σπουδαστές ή τους ξένους. Ήταν επίσης αρχηγός μιας οργάνωσης Χιτών στο Πολύγωνο. Στα επισκεπτήρια του, ένα από τα οποία είχε πέσει στα χέρια μας τυχαία, κάτω από τ' όνομά του έγραφε αορίστως: “του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου”.

Το προκατακλυσμιαίο των γνώσεων του Βαρούνη συνδυαζόταν με την ιδιόμορφη επιστημονική ορολογία, την οποίαν, αφού μάταια προσπάθησε να την επιβάλει στην επιστημονική κοινότητα της χώρας, την έκανε, αντιστάσεως μη ούσης, υποχρεωτική τουλάχιστον στο μάθημα του. Αλίμονο στο φοιτητή που στις εξετάσεις δεν έλεγε τα ηλεκτρόνια *ηλεκτρά*, τα πρωτόνια *πρώτα*, τα δευτερόνια *δεύτερα*, τα νετρόνια *ουδέτερα* και πάει λέγοντας! Υπήρχαν φυσικά και χειρότερα. Στους

πολιτικούς μηχανικούς υπήρχε τότε καθηγητής που, στο μέσον ακριβώς του 20ου αιώνα, δίδασκε: “εσχάτως (!!) οι σιδηρόδρομοι ηλεκτροφωτίζονται”.

Τη μανία να αρνούνται τη διεθνώς καθιερωμένη ορολογία και να επιβάλουν τη δική τους την είχαν κι άλλοι καθηγητές τότε. Ήταν ένας τρόπος να κάνουν αισθητή την παρουσία τους, μια που δεν είχαν να παρουσιάσουν ούτε συγγραφικό, ούτε διδακτικό έργο, σε μιαν εποχή που μεσουρανούσαν Δάσκαλοι, όπως ο Χόνδρος, ο Αθανασιάδης, ο Δημήτριος Αιγινήτης, ο Καραντάσης, ο Νίκος Κιτσίκης, ο Παπαπέτρου και άλλοι. Στο Πανεπιστήμιο, ο Βασίλειος Αιγινήτης, μικρότερος σε ηλικία και επιστημονική αξία αδελφός του Δημητρίου, ήθελε να λένε *ηλεκτριόντα, πρωτιόντα, δευτεριόντα*, ακόμα και *ουδετεριόντα*, χωρίς να σκεφτεί, ο αθεόφοβος, πώς ήταν δυνατό να είναι και ουδέτερα και ιόντα.

Ο καθηγητής της Αναλυτικής Χημείας, ο Χορς, αγγλικής ή βαναρικής καταγωγής προφανώς, ήταν κάπως νεώτερος από την τετράδα, αλλά από επιστημονικής πλευράς είχε σταματήσει κάπου μεταξύ 1925 και 1930. Οι παραδόσεις του, στην ποιοτική ανάλυση, που την κάναμε στο πρώτο έτος, γίνονταν από κάτι άθλια λιθογραφημένα φυλλάδια, τα τυπωμένα πρωτότυπα των οποίων είχαν εξαντληθεί πριν τον πόλεμο, επαναλαμβάνοντας με πιστότητα ντικταφών το κείμενο, χωρίς να αλλάζει ή να παραλείπει ούτε μία φράση. Μερικές περικοπές είχαν μείνει στην ιστορία:

“Κατά την αντίδρασιν ταύτην σχηματίζεται περίπλοκον ανιόν πολυπλόκου συστάσεως”.

Επί πλέον ήταν κουφός όσο ένα ντουβάρη ή μάλλον πολύ περισσότερο (δοθέντος ότι εκείνη ακριβώς την εποχή και οι τοίχοι είχαν αυτιά). Γι’ αυτό κυκλοφορούσε εξοπλισμένος με ισχυρότατο όσο και παλαιότητας τεχνολογίας ακουστικό, του οποίου το μεγάφωνο ήταν χωμένο στο αυτί του, το μικρόφωνο ήταν τοποθετημένο στο στέρνο του κάτω από το πουκάμισο και οι μπαταρίες στην εξωτερική τσέπη του σακακιού του. Τα καλώδια, που συνέδεαν τα τρία συστατικά μέρη, περνούσαν μέσα από τα μανίκια του και ξεπρόβαλλαν από το κολλάρο ή τις κουμπότρυπες του πουκάμισου, δίνοντας του κάπως την όψη κάποιου παλαιϊκού ρομπότ, που μόνο η φαντασία του Ιουλίου Βερν θα μπορούσε να επινοήσει.

Αλλά κι οι αναλυτικές μέθοδοι του ήταν επίσης αρχαϊκές. Όταν στο Πανεπιστήμιο ο Στάθης είχε εισαγάγει ημιμικροαναλυτικές μεθόδους και στο Πολυτεχνείο ο Σβαμπ δίδασκε την απορρόφηση, το εργαστήριο της Αναλυτικής Χημείας βασιζόταν ακόμα στην απεριόριστη χρήση αερίου υδροθείου. Ο θάλαμος υδροθείου βρισκόταν στο υπόγειο της Σχολής Καλών Τεχνών και μοσχοβολούσε σαν ανοιχτός βόθρος.

Αν το υδρόθειο αφθονούσε, το απεσταγμένο νερό ήταν είδος εν ανεπαρκεία. Η συσκευή παραγωγής του, ένας προκατακλυσμιαίος αποστακτήρας, τεραστίων διαστάσεων και αξιοθρήνητα μικρής παροχής, χαλούσε κάθε τρεις και λίγο. Κατά συνέπειαν η “σπατάλη απεσταγμένου ύδατος, ιδίως δι’ αναστροφής του υδροβολέως”, αποτελούσε παράπτωμα, που ο επιμελητής του εργαστηρίου, συγγενής και επίδοξος διάδοχος του καθηγητή, τιμωρούσε με πρόστιμο.

Πάντως παρά την τρομοκρατία που ασκούσε ο επιμελητής, άτομο με φάτσα και νοοτροπία πρωσική, το εργαστήριο της Αναλυτικής Χημείας παρουσίαζε κάποιο ενδιαφέρον και είχε και τη σχετική πλάκα. Ο Αντώνης ο Φραγκίσκος, για παράδειγμα, είχε ανακαλύψει πως φουσώντας με όλη τη δύναμη των πνευμόνων του και με τη βοήθεια λαστιχένιου σωλήνα, μέσα από το δίκτυο του γκαζιού, έσβηνε ταυτοχρόνως όλους τους λύχνους Μπούνσεν, πράγμα που το έκανε συχνά. Είχαμε επίσης διαπιστώσει πως το κλείσιμο των συρταριών με βρόντο, εκνεύριζε στο έπακρον τον επιμελητή και δεν παραλείπαμε να το κάνουμε, ενώ μέσα στον

ορυμαγδό των αλληπάλληλων παταγωδών κλεισιμάτων, ο επιμελητής ωρυόταν από το τραπέζι του

“Σιγά τα σουρτάρια!”

Στην ποσοτική ανάλυση, που κάναμε στο δεύτερο έτος, με τον ίδιον πάντα καθηγητή, τα πράγματα ήταν καλύτερα, γιατί και το εργαστήριο, που βρισκόταν στο ισόγειο του κεντρικού κτιρίου, ήταν σωστότερα οργανωμένο, χάρη στον επιμελητή του, έναν Ποριώτη, που πρέπει να είχε προϋπηρεσία στο ναυτικό, γιατί συχνά μαγγόφερνε και οι παραδόσεις βασίζονταν στον έγκυρο Treadwell, που όλοι τον είχαμε ευαγγέλιο.

Στο πρώτο έτος τα γυάλινα σκεύη και όργανα τα είχαμε αγοράσει από την τσέπη μας και έτσι αν σπάζαμε τίποτα ο επιμελητής αδιαφορούσε. Στην ποσοτική ανάλυση όμως τα όργανα ήταν του εργαστηρίου και αν σπάγαμε κανένα ο επιμελητής το σημειώνει, ώστε στο τέλος του χρόνου να τα πληρώνουμε. Από το πρώτο έτος είχα αποχτήσει τη φήμη δεινού καταστροφέα γυάλινων οργάνων και παρά τις φιλότιμες προσπάθειές μου, δε βελτιώθηκα και πολύ στο δεύτερο. Κι όχι μόνο αυτό. Για μεγαλύτερη πλάκα οι συνάδελφοι μου φέρνανε δικά τους σπασμένα όργανα, (το σπάσιμο των οποίων, φυσικά, ο Μπέσσης, ο επιμελητής, το είχε ήδη σημειώσει) και την άλλη μέρα τα ξανάσπαγα με πάταγο. Ο Μπέσσης υπολόγιζε πως στο τέλος του χρόνου θα χρωστούσα μια περιουσία, αλλά με έκπληξη του είδε πως, με βάση τις δικές του σημειώσεις, το οφειλόμενο ποσό ήταν λίγο ανώτερο από τον μέσον όρο.

Στη Γενική Φυσική είχαμε καθηγητή τον Παύλο Σαντορίνη, ιδιόρρυθμο όσο και ιδιοφυή τύπο «τρελού επιστήμονα», που παραμονές του πολέμου είχε εφεύρει και παραχωρήσει στον Ελληνικό Στρατό ένα είδος ραντάρ. Το ενδιαφέρον με τον Σαντορίνη δεν ήταν αυτό καθαυτό το μάθημά του, όσο κάποιες πειραματικές επιδείξεις που μας έκανε, πάνω στα μικροκύματα, στη στροφορμή και την αδράνεια. Πολλές φορές οι επιδείξεις του ήταν τόσο εντυπωσιακές, ώστε όλο το κατάμεστο αμφιθέατρο στο κτίριο Γκίνη τρανταζόταν από τα χειροκροτήματα. Αλίμονο όμως αν ακουγόταν και κάποιο (επιδοκιμαστικό έστω) σφύριγμα. Ο Σαντορίνης το θεωρούσε αποδοκιμασία ή χλεύη, σταματούσε την επίδειξη και ρωτούσε

«Ποιος σφύριξε»

φυσικά δεν έπαιρνε απάντηση και τότε έδωχνε όλη τη σειρά των εδράνων από την οποία ακούστηκε το σφύριγμα. Γενικά ήταν απρόβλεπτος στην παράδοσή του. Μια φορά είχε γεμίσει τον πίνακα με εξισώσεις. Κάποιος από τους σπουδαστές (αν θυμάμαι καλά ο Γυφτόπουλος, που αργότερα διέπρεψε ως καθηγητής στο MIT) φώναξε

«Κύριε καθηγητά κάνατε λάθος σε μια εξίσωση»

Ο Σαντορίνης εξεμάνη για τη διακοπή και την αμφισβήτηση της επιστημονικής του αυθεντίας

«Πώς σε λένε; Σου βάζω μηδέν. Ο Σαντορίνης δεν κάνει λάθη»

Μετά το μάθημα όμως και ενώ ξυριζόταν σε κουρείο της οδού Στουρνάρη, αναλογιζόμενος φαίνεται το επεισόδιο, διαπίστωσε πως ο σπουδαστής είχε δίκιο. Παράτησε το ξύρισμα και μπήκε, μισοσκουπισμένος από τις σαπουνάδες, στο αμφιθέατρο, όπου γινόταν μάθημα με άλλον καθηγητή

«Ποιος με είχε διακόψει προηγουμένως;» ρώτησε

Ο «φταιχτής» πού να μιλήσει. Ζάρωσε σε μια γωνιά και περίμενε

«Παιδί μου είχες δίκιο. Σου βάζω δέκα» λέει και βγαίνει από την αίθουσα.

Ο Σαντορίνης είχε μανία με τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας* και είχε εγκαταστήσει στην ταράτσα του κτιρίου Γκίνη μια μικρή ανεμογεννήτρια, που τροφοδοτούσε με ρεύμα τα ηλεκτρικά ρολόγια του ιδρύματος. Μου είχε κάνει εντύπωση μια φράση του

“Θα έλθει μία ημέρα, κύριοι, που όποιος καίει πετρέλαιο ή παράγωγά του θα φυλακίζεται!”

Ενδιαφέρουσες επίσης ήταν οι παραδόσεις του καθηγητή της Γεωλογίας και Ορυκτολογίας. Ο Μάξιμος Μητσόπουλος, γιος και εγγονός καθηγητών Πανεπιστημίου, ήταν μεγαλοπρεπής στην εμφάνιση και γλαφυρός στη διδασκαλία. Συνηθισμένος να παραδίδει σε κατάμεστα αμφιθέατρα, δεν εγκατέλειπε τον κάπως πανηγυρικό τρόπο παράδοσης, ακόμα κι όταν είχε απέναντί του τους εικοσιπέντε σπουδαστές της τάξης μας. Στην πρώτη του παράδοση άρχισε ως εξής:

“Θαλής ο Μιλήσιος, Αναξιμένης ο Κνίδιος και Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος... Ησυχίαν παρακαλώ!”

αυτό το τελευταίο ήταν απαραίτητο γιατί στην αίθουσα είχε αρχίσει μια υπόκωφη μουρμούρα, που στο “Κολοφώνιος” κατάληξε σε ιαχή. Είδε πως το πηγαίναμε για καζούρα και άρχισε τις απειλές

“Κύριοι, σας παρακαλώ! Ομιλώ από καθέδρα. Εάν συνεχίσετε θα λάβω τα μέτρα μου. Είμαι αποφασισμένος να κάνω μάθημα με πέντε ακροατάς, με δύο, με έναν....”

“Με κανέναν” μουρμούρισε αρκετά ευδιάκριτα το ακροατήριο.

Τελικά αποδείχτηκε καλός δάσκαλος και συμπαθητικός άνθρωπος. Και την ψιλοκαζούρα μας ανέχθηκε και ενδιαφέρον μάθημα μας έκανε και σε γεωλογικές εκδρομές μας πήγε. Στο τέλος καθιερώθηκε με την πρώτη ευκαιρία να φωνάζουμε από κάτω

“Να πάμε!” εννοώντας να πάμε εκδρομή στο Λαύριο, στο Σουσακι, στο Στρατώνι της Χαλκιδικής, στη Μήλο, στη Σαντορίνη ή όπου τέλος πάντων υπήρχαν τα ορυκτά ή τα πετρώματα, που ανέφερε στο μάθημά του. Μια φορά όμως μιλώντας για τον κρύολιθο μας είπε

“Τοιούτον ωραίον δείγμα ορυκτού, κύριοι, ευρίσκεται εις Γροιλανδιάν!”

“Να πάμεεε!” αντιβούηξε η αίθουσα με μια φωνή.

Τα πραγματικά ενδιαφέροντα μαθήματα, Φυσικοχημεία, Χημική Τεχνολογία, Μεταλλογνωσία, Βρωματοχημεία (με αυτό, το κάπως κακόηχο, όνομα ορίζανε τη Χημεία Τροφίμων) άρχισαν από το τρίτο έτος.

Φυσικοχημεία μας έκανε ο Σβάμπ, ένας θαυμάσιος Γερμανός καθηγητής με διεθνή ακτινοβολία, που ήταν παντρεμένος με Ελληνίδα, επίσης επιστήμονα, και σ' όλη την Κατοχή είχε λάθρα βιώσει στην Ελλάδα, δουλεύοντας αθόρυβα ως χημικός στην Εταιρεία Λιπασμάτων. Το μάθημα της Φυσικοχημείας ο Σβαμπ το έκανε με συναρπαστικό τρόπο μιλώντας σχεδόν άψογα τα ελληνικά. Το κυριότερο βοήθημά μας ήταν μια αγγλική φυσικοχημεία των Pruton και Maron αλλά το περιεχόμενο των μαθημάτων του Σβάμπ ήταν ανώτερο. Κρατούσα επιμελώς σημειώσεις, που με βοήθησαν πολύ.

Το εργαστήριο της φυσικοχημείας και ηλεκτροχημείας το είχε οργανώσει μεν ο Ζαχαρίας, αλλά το είχαν βελτιώσει πολύ οι συνεργάτες του, ο επιμελητής της έδρας ο Αντώνης ο Δεληγιάννης κι ένας νεαρός βοηθός, ο Θόδωρος ο Σκουλικίδης, που δεν είχε ακόμα απολυθεί από το στρατό. Οι ασκήσεις στο εργαστήριο αυτό ήταν πολύ

* που φυσικά τότε δεν τις έλεγαν έτσι

ενδιαφέρουσες και τις χαιρόμουν περισσότερο από τις ασκήσεις στα εργαστήρια της Αναλυτικής Χημείας στα δύο πρώτα χρόνια.

Τον Ζαχαρία εμείς δεν τον φτάσαμε να διδάσκει, γιατί τη χρονιά που μπήκαμε, τον είχε ξαναπάρει, οριστικά πια, το όριο ηλικίας και τώρα ερχόταν στο Πολυτεχνείο ως επισκέπτης. Όπως μας έλεγαν οι παλαιότεροι είχε κι αυτός την πετριά της ιδιόμορφης ορολογίας. Για παράδειγμα τα κβάντα τα έλεγε *κέρματα* ενεργείας. Πήγαινε όμως ακόμα πιο μακριά. Από καθαρό αντισημιτισμό ελαυνόμενος απέρριπτε τη Θεωρία της Σχετικότητας του Αϊνστάιν!

Γενικά ήταν ιδιόμορφος τύπος. Εξωτερικά η εμφάνισή του ήταν τελείως αταίριαστη με την ιδιότητα του καθηγητή Ανώτατης Σχολής. Ήταν ένας κυρτωμένος ασπρομάλλης γέρος, τόσο κακοντυμένος, που οι πρωτοετείς στην αρχή τον περάσαμε για σκουπιδιάρη ή ακόμα για ζητιάνο περιφερόμενο, ζητώντας ελεημοσύνη, στην αυλή του Πολυτεχνείου. Το χειμώνα φορούσε ένα παλτό πρώην μαύρο, με ξηλωμένες τις ραφές, σχισμένες τις τσέπες και τρύπιους αγκώνες ενώ το καλοκαίρι ένα σακουλιασμένο παντελόνι και κάτι πανάθλια σανδάλια. Παρά την οικτρή εμφάνισή του, οι ειδήμονες έλεγαν πως ήταν "καλά οικονομημένος".

Ενδιαφέροντα ήταν επίσης τα μαθήματα της Ανόργανης Χημικής Τεχνολογίας, κυρίως για το γνωστικό τους περιεχόμενο, γιατί ο υφηγητής της έδρας τα έκανε με πολύ πληκτικό τρόπο, χασμώμενος συνεχώς και φυσικά μεταδίδοντας τα χασμουρητά του σ'εμάς. Όσο για το εργαστήριο ήταν πολύ στενάχωρο, γιατί στο μεγαλύτερο τμήμα του είχε εγκατασταθεί, μετά την οριστική συνταξιοδότησή του, ο πρώην καθηγητής της έδρας και δεν επέτρεπε να μπει κανείς, αφήνοντας τους σπουδαστές και το διδακτικό προσωπικό να στριμώχνονται στο άλλο μισό.

Ήταν ο τέταρτος πανάρχαιος καθηγητής της Σχολής μας, αλλά και ο με πολύ μεγαλύτερη επιστημονική αξία από τους άλλους. Ο Βουρνάζος χρησιμοποιούσε κι αυτός ιδιότυπη ορολογία, αν και σε μικρότερη έκταση. Για παράδειγμα απέρριπτε ως αδόκιμο τον όρο "σιδηροπαγές σκироκονίαμα" διότι, όπως εξηγούσε, σιδηροπαγές σημαίνει κάτι φτιαγμένο από σίδηρο, ενώ εξ άλλου τα σκίρα δεν δημιουργούν κονίαμα λόγω του μεγάλου μεγέθους τους. Όσο για τον όρο "οπλισμένο σκιρόδεμα" τον εύρισκε τραγελαφικό. Αντ' αυτών προσπαθούσε, εις μάτην, να επιβάλει τον όρο "φυρτόν σιδηροφόρον". Πρόκειται, εξηγούσε για συμφύραμα τσιμέντου, άμμου και σκίρων που φέρει σιδηρούν οπλισμόν.

Φυσικά όλα αυτά τα διατύπωνε εις άπταιστον αρχαίαν ελληνικήν, γιατί τον ενοχλούσε η πολυτυπία της καθαρεύουσας και αποστρεφόταν τη δημοτική ως χυδαία και ανάξια για επιστημονικά έργα. (Τον καιρό που είχαν γράψει σε θαυμάσια δημοτική ο Κριτικός, Ανώτερα Μαθηματικά, ο Λούρος, Μαιευτική και ο Παπαπέτρου, Φυσική). Ο Βουρνάζος, στις εισαγωγικές εξετάσεις του 1946 είχε πει στους διαγωνιζόμενους στην Έκθεση:

"Κύριοι ομιλώ την εθνικήν ελληνικήν γλώσσαν και θέλω αυτήν να χρησιμοποιείτε. Πάσα απόκλισις από την γλώσσαν αυτήν συνεπάγεται αποτυχίαν!"

Μια άλλη φορά, σε μια παράδοσή του είχε πει

"Πάσα απόκλισις προς την βουλγαρικήν (=δημοτική) θέλει παταχθεί αμειλίκτως!"

Στα μαθήματά του αν δεν είχες μαζί σου λεξικό της αρχαίας ελληνικής έχανες το μισό νόημα. Περίφημος έμεινε ο ορισμός της οικοδομικής άμμου:

"*Αρμοδιωτάτη δ' έστιν η χαλαζιακή, η όσον ένεστι τον κόκκον ανώμαλον έχουσα*".

Για κάποιο ορυκτό, πάλι, είχε πει:

"*Ορυκτόν στιφρόν, χειροπληθές, χρώματος ορφνού καστανού*"

“Βρωματοχημεία” μας δίδασκε ένας πολύ εμφανίσιμος και ευγενέστατος καθηγητής, γνωστότερος με το όνομα “Τάκης”. Δυστυχώς τα προσόντα του τέλειωναν στην εξωτερική εμφάνιση. Το μάθημα του ήταν μάλλον ανούσιο. Για λόγους εντυπωσιασμού έβγαζε από τον χαρτοφύλακά του και άπλωνε στο γραφείο του ογκώδη ξενόγλωσσα (σε τρεις τουλάχιστον γλώσσες) συγγράμματα, αλλά στην πραγματικότητα δίδασκε από κάτι λιθογραφημένες σημειώσεις, που εντέχνως παρενέβαλε ανάμεσα σ’όλην αυτή την τυπωμένη σοφία.

Ευτυχώς, σε αντιστάθμισμα, το εργαστήριο της Βρωματοχημείας ήταν πολύ ενδιαφέρον. Εκεί μυηθήκαμε για πρώτη φορά στη χρήση του μικροσκοπίου, που εμένα τουλάχιστον με μάγεψε. Κάναμε καλλιέργειες ζυμομυκήτων και άλλων μικροβίων χρήσιμων στη χημεία τροφίμων και ήταν σα να κοιτάζαμε το εσωτερικού ενός κόσμου αόρατου όσο και συναρπαστικού.

Ο επιμελητής της έδρας ήταν Πολίτης, δίδασκε ωραία και του άρεσε η δουλειά του. Μόνη του αδυναμία η συχνή, μέχρις υπερβολής, χρήση του επιθέτου “περίφημος”. Δεν ήταν μόνο ο Παστέρ ή ο Λήμπιχ περίφημοι. Ήταν και η λακτόζη, οι πρωτεΐνες και πάει λέγοντας. Μαζί του επισκεφθήκαμε πολλά εργοστάσια τροφίμων και ποτών, με πρώτο τη ζυθοποιία Φιξ, όπου, καθώς ο κληρονόμος της φίρμας, ο Καρολάκης ο Φιξ ήταν συνάδελφος χημικός μηχανικός, μας πρόσφεραν άφθονη μύρα με σάντουιτς, με αποτέλεσμα πολλοί από μας να γίνουμε φέσι.

Με εντυπωσίασε η επίσκεψη μας στο Ινστιτούτο Θαλασσιών Ερευνών, που στεγαζόταν στο παλιό “Τροκαντερό” του Φαλήρου, πάνω στη θάλασσα και τόσο μου άρεσε η ατμόσφαιρα των εργαστηρίων και το αντικείμενο των ερευνών, που αποφάσισα να ασχοληθώ όταν αποφοιτήσω με τέτοιες έρευνες. Την απόφασή μου* αυτή την ανακοίνωσα στην παρέα μας, αλλά με παραξένεψε η αντίδραση των τριών φυσιογνωστριών μελών της, ιδίως της Ρηνούλας, που θεώρησε πως, ως χημικός μηχανικός, έμπαινα σε οικόπεδά τους.

Στο Πολυτεχνείο όλα αυτά τα χρόνια δε μπόρεσα να συνδεθώ με την παράνομη ΕΠΟΝ. Τα πράγματα είχαν σφίξει πολύ, οι οργανώσεις είχαν ουσιαστικά διαλυθεί από τα χτυπήματα της Ασφάλειας και χωρίς κανονική σύνδεση ήταν ασυγχώρητη αποκοτιά να πλησιάσεις κάποιον ή να αφήσεις να σε πλησιάσει άγνωστος. Βεβαίως εκτός από την Άννα, που όμως με τη σύλληψή της την έχασα και το Σίμο, που τον ήξερα από το νησί, στην αρχή μόνο με τον Μαρσέλο και αργότερα με τον Σπύρο είχαμε πολιτικά αλληλογνωριστεί, χωρίς όμως καμιά κανονική σύνδεση. Πάντως από το πρώτο έτος με τον Μαρσέλο μιλούσαμε σχεδόν ανοιχτά, όπως και με τον Σπύρο, όταν στο τρίτο έτος απολύθηκε από το στρατό και ήρθε με πολλούς άλλους στη δική μας τάξη. Ο Σπύρος* ήταν επί πλέον εύθυμος, καλαμπουριτζής, κοινωνικός και σε καταχτούσε με την πρώτη. Επονελασίτης στην Κατοχή, παντρεύτηκε αργότερα με τη Λούλα, επίσης επονελασίτισσα, που τον πατέρα της τον είχαν εκτελέσει οι Ιταλοί. Ο πατέρας του Σπύρου ήταν ιδιόμορφη περίπτωση. Αξιωματικός του Στρατού, βασιλόφρων και δεξιός, είχε εντούτοις ενταχθεί στον ΕΛΑΣ και είχε αναδειχθεί διοικητής του 9^{ου} συντάγματος Ναυπλίου. Την εποχή που αφηγούμαι, μεταξύ πατέρα και γιου γίνονταν τρικούβερτοι καυγάδες.

[.....]

Η τάξη μας, η αντίστοιχη τάξη των πολιτικών μηχανικών και το αντίστοιχο έτος των Φυσιογνωστών κάναμε τον Απρίλη του ’50 κοινή εκπαιδευτική εκδρομή στο Στρατόνι της Χαλκιδικής. Πήγαμε μέσω Θεσσαλονίκης με τραίνο και γυρίσαμε με πλοίο

* Απόφαση μη πραγματοποιηθείσα, όπως και πολλές άλλες.

* Σπύρος Καρατζαφέρης, χημικός μηχανικός, αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης. Αιωνία του η μνήμη.

Από την Αθήνα το τραίνο ξεκίνησε στις 11 το βράδυ, αλλά παρά τον χαρακτηρισμό του ως “ταχείας” τα ξημερώματα είχαμε φτάσει μόλις στη Λαμία. Από τα παράθυρα κοιτάζαμε τα ανατιναγμένα γεφύρια, τα καμένα σπίτια, τα σημάδια του πολέμου, που ένα χρόνο πριν ρήμαζε τα μέρη αυτά. Επηρασμένος από αυτά που έβλεπα είχα κάτσει μόλις φτάσαμε στον προορισμό μας και έγραψα ένα ποίημα, που ευτυχώς χάθηκε. Αρχίζε πάντως επικά

*Ιδρωμένα ακόμα από τη μάχη
κλαιν τα μαύρα τα ψηλά βουνά μας
τους αντάρτες, την ελπίδα, τη χαρά μας,
λαχταρά κάθε κορφή, κάθε τους ράχη....*

Όταν φτάσαμε στη Δομοκό και αντικρίσαμε τον θεσσαλικό κάμπο, ο διοργανωτής της εκδρομής και καθηγητής της Γεωλογίας, τόσο στο Πολυτεχνείο όσο και στο Πανεπιστήμιο, Μάξιμος Μητσόπουλος, που μόλις είχε μπει στο βαγόνι μας, μας περιέγραψε το τοπίο που βλέπαμε με γεωλογικό τρόπο

“Κύριοι, εν μέσω διλουβιακών προσχώσεων, ασβεστολιθικά εξάρσεις”

[.....]

Εκείνο το καλοκαίρι τέλειωσα το τέταρτο έτος, στη Σχολή Χημικών Μηχανικών, στο Πολυτεχνείο. Μπορεί το Πολυτεχνείο, τότε, στον τρόπο που λειτουργούσε να θύμιζε περισσότερο γυμνάσιο ή λύκειο παρά ανωτάτη σχολή, πανεπιστημιακού επιπέδου, αλλά αυτή πειθαρχημένη δομή, είχε και τα καλά της. Εφ’ όσον έμπαινες ήξερες πως σε πέντε χρόνια, αν δεν ήσουν κλασσικός κοπανατζής ή τελείως στούρνος, θα έπαιρνες το πτυχίο σου. Δεν υπήρχε τρόπος να «χρωστάς» μαθήματα περασμένων ετών, που στο Πανεπιστήμιο ήταν περίπου θεσμός. Νομίζω πως το κυριότερο που πήραμε από το Πολυτεχνείο δεν ήταν τόσο οι γνώσεις, που μας πρόσφερε, όσο η εξοικείωσή μας με σκληρή δουλειά και κάποια μεθοδικότητα.

Στα τέσσερα χρόνια που πέρασα στο Πολυτεχνείο, συνδέθηκα με μερικούς συμμαθητές μου και κυρίως με τον Στέλιο, τον Μαρσέλο και τον Τάκη. Οι δύο πρώτοι ταίριασαν με τον Μανόλη, τον Μάνο τον ψηλό και τις κοπέλες της παρέας μας, ενώ ο Τάκης, από ιδιοσυγκρασία συνεσταλμένος και κάπως απόμακρος, εκτός από κάποιες εκδρομές και κάποια πάρτι που ήρθε, δεν ενσωματώθηκε στην παρέα μας.

Από την αρχή του έτους ο Δεληγιάννης, ο καθηγητής μας στην Ανόργανη Χημική Τεχνολογία, μας είχε υποσχεθεί πως θα οργάνωνε για το καλοκαίρι μια εκδρομή στη Γερμανία, στην ετήσια έκθεση της DECHEMA. Είχαμε δεχτεί όλοι με ενθουσιασμό, ακόμα κι εγώ κι ας ήξερα πως δε θα πήγαινα. Όχι για οικονομικούς λόγους, γιατί εκείνο τον καιρό το οικονομικό μας πρόβλημα είχε επιλυθεί οριστικά, αλλά για πολιτικούς. Έτσι και ζητούσα διαβατήριο, η Ασφάλεια θα μου ζητούσε δήλωση μετανοίας, που δεν ήμουν διατεθειμένος να υπογράψω τώρα, που τα πράγματα ησύχασαν, μια που δεν την υπογράψα σε πολύ χειρότερες συνθήκες, τέσσερα χρόνια πριν. Τελικά όμως η εκδρομή ματαιώθηκε από άλλες αιτίες.

[.....]

Τα πρώτα επαγγελματικά βήματα

Το «πεντάχρονο πλάνο» που είχαμε βάλει, χωρατεύοντας, όταν γνωριστήκαμε, πραγματοποιήθηκε σε όλα τα σημεία του. Μέσα σε πέντε χρόνια από τη γνωριμία μας η Κική τέλειωσε το Γυμνάσιο (με άριστα), μπήκε στο Πανεπιστήμιο – στο Χημικό Τμήμα της Φυσικομαθηματικής Σχολής – και πήρε πτυχίο (λίαν καλώς), ενώ εγώ μετά την αποφοίτησή μου από το Πολυτεχνείο (κι εγώ με λίαν καλώς το πήρα), ξεμπερδεψα με το στρατιωτικό και έπιασα δουλειά. Για την ακρίβεια τρεις δουλειές μαζί, γιατί όταν απολύθηκα από το Στρατό, οι χημικοί μηχανικοί και οι αρχιτέκτονες

ήταν οι κλάδοι των αποφοίτων του ΕΜΠ, που αντιμετώπιζαν οξύτατο πρόβλημα ανεργίας.

Για να τα βγάλω πέρα και με την προοπτική να παντρευτούμε με την Κική όσο πιο σύντομα γινόταν, δούλεψα το πρωί σε μια εταιρεία αντιπροσωπειών στην Αθήνα, το απόγευμα σε ένα μικρό εργοστάσιο ανθρακικού ασβεστίου στον Πειραιά και το βράδυ δίδασκα χημεία και φυσική στη νυχτερινή Σχολή Αρχιμήδης, επίσης στον Πειραιά.

Στην αντιπροσωπεία με πήρε ο Τάκης ο Οικονομάκης, που μολονότι σχεδόν συνομήλικος με τον πατέρα μου ήταν ανειμιάς κι όχι ξάδερφός του. Η μητέρα του ήταν δευτέρα ξαδέρφη του πατέρα μου. Ο Τάκης ήταν μεταλλειολόγος, πολύ ωραίος άνθρωπος και εξαιρετικός μηχανικός, αλλά μάλλον κακός επιχειρηματίας. Στην αντιπροσωπεία αυτή υποτίθεται πως ήταν συνεταιίρος με δυο τύπους από την Πόλη, που εκμεταλλεύονταν τις γνώσεις του και τον ρίχνανε κανονικά. Δε με είδανε με καλό μάτι και αντί για μια απασχόληση που να πλησίαζε κάπως στις γνώσεις μου, με είχαν να κάνω τον πλασιέ και να εκπροσωπώ την εταιρεία σε διάφορες δημοπρασίες, ετοιμάζοντας και όλα τα απαιτούμενα έγγραφα (εγγυητικές, προσφορές και τα ρέστα). Μ' όλο που δε μου άρεσε η δουλειά αυτή, προσπαθούσα να την κάνω όσο πιο ευσυνείδητα μπορούσα.

Μόλις σχολούσα από την αντιπροσωπεία, έτρωγα κάτι στα όρθια, στου Τσίτα και πήγαινα με τον ηλεκτρικό στον Πειραιά. Εκεί, κοντά στην πλατεία Ιπποδαμείας, ήταν ένα μικρό εργοστάσιο ανθρακικού ασβεστίου, που το είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του ένας δικηγόρος, τελείως άσχετος φυσικά με τη δουλειά. Το εργοστάσιο ήταν εντελώς πρωτόγονο και η λειτουργία του απολύτως αντιοικονομική κι αν επιβίωνε οφειλόταν στο ότι ο σημερινός ιδιοκτήτης του ήταν ανηψιός μεγαλοεπιχειρηματία, που δεχόταν να προεξοφλεί ατόκως τα γραμμάτια του. Έτσι πουλούσε επί πιστώσει το προϊόν του (μια άσπρη λεπτή σκόνη, που τη χρησιμοποιούσαν στα λάστιχα, στη χαρτοποιία και τα βερνικοχρώματα) κι αυτό έκανε κάπως ανταγωνιστική την επιχείρηση. Στο εργοστάσιο κάνανε κουμάντο ο μαστρο-Μιχάλης και ο Γιώργος ο λογιστής, καλό και φιλότιμο παιδί, με τον οποίον από την αρχή τα πήγαμε καλά. Αντίθετα ο «τεχνικός» με πήρε από κακό μάτι, αλλά τον τρίτο μήνα μάλωσε άσκημα με το αφεντικό και πήρε πόδι.

Στο μεταξύ είχα μάθει τη δουλειά και εκτός του ότι οργάνωσα ένα στοιχειώδες χημείο, για να ελέγχουμε την ποιότητα του υλικού, ανέτρεξα στα Chemical Abstracts, βρήκα άφθονη βιβλιογραφία, τη μελέτησα και στο τέλος του χρόνου υπέβαλα στο δικηγόρο πρόταση για τη ριζική αναμόρφωση του εργοστασίου. Δεν επείσθη για τη σκοπιμότητα μιας τέτοιας αλλαγής και με χίλια ζόρια τον κατάφερα να φτιάξουμε τουλάχιστον μια μικρή πιλοτική μονάδα, που θα δούλευε με βάση την πρότασή μου. Το ανθρακικό ασβέστιο που παραγόταν με τη νέα μέθοδο ήταν πολλές σκάλες ανώτερο από αυτό που παράγαμε κανονικά, αλλά και πάλι δεν αποφάσιζε να προχωρήσει στην αλλαγή. Είχε βουλευτεί με την αβάντα του θείου του και πίστευε πως θα την είχε αιωνίως. Φυσικά σε μερικά χρόνια το έκλεισε το μαγαζί, αλλά αυτό έγινε αφού εγώ είχα βρει άλλη δουλειά.

Στις έξι τέλειωνε το ωράριό μου στο εργοστάσιο και έπαιρνα το τραμ και πήγαινα στου Βρυώνη στο σπίτι της Κικής, που μου είχε πάντα κάτι πρόχειρο να φάω. Μέναμε μαζί ως τις οχτώ, που πήγαινα στον «Αρχιμήδη», εκεί δίπλα, πιο κάτω από την πλατεία Τερψιθέας. Από τις τρεις απασχολήσεις αυτή μου άρεσε πιο πολύ. Ίσως η κλίση μου να ήταν να γίνω δάσκαλος. Ιδρυτής του «Αρχιμήδη» ήταν ο Τάσος ο Βουλόδημος, που ο πατέρας του υπήρξε καθηγητής του πατέρα μου και του θείου Μιχάλη στο 1^ο Γυμνάσιο Πειραιώς και ο ίδιος συνδεόταν φιλικά με το θείο μου τον

Γιώργο, καθότι υπήρξαν κι οι δύο στην Κατοχή, μέλη του Εθνικού Συμβουλίου, της Βουλής του Βουνού.

Εκείνη την εποχή ο Βουλόδημος ήταν βουλευτής της ΕΔΑ και διευθυντής του «Αρχιμήδη» ήταν ο Δηγιάκομος, ένας πολύ ενεργητικός και δραστήριος άνθρωπος. Εμένα όμως με βόηθησε πολύ ο Νίκος ο Κατσικάρος, λαμπρός εκπαιδευτικός και σπουδαίος αγωνιστής. Μου έδωσε πολύτιμες συμβουλές του, που τις θυμάμαι ακόμα.

«Ο δάσκαλος» μου έλεγε «πρέπει να προσέχει τη συμπεριφορά του στην τάξη. Να είναι πάντα ήρεμος. Να μιλά με φωνή σταθερή, ούτε να την υψώνει άσκοπα και ούτε να βιάζεται. Πρέπει επίσης να προσέχει την εμφάνιση του. Και φτωχικά ρούχα κι αν φορά, να είναι καθαρά και φροντισμένα. Ακόμα και το μαντήλι του πρέπει να είναι πεντακάθαρο. Θα σε παρακολουθούν σαράντα ζευγάρια μάτια, που δεν τους ξεφεύγει τίποτα».

Με συμβούλεψε ακόμα πώς πρέπει να αντιμετωπίζω τις αναπόφευκτες αταξίες ή τις απόπειρες καζούρας των μαθητών. Όλα αυτά με βόηθησαν όχι μόνο να τα πάω πολύ καλά με τους μαθητές μου, πολλοί από τους οποίους ήταν σχεδόν συνομήλικοί μου και όλοι τους αυθεντικοί Πειραιώτες μάγκες, αλλά να κερδίσω την εμπιστοσύνη και την εκτίμησή τους.

Με εξαίρεση κάποιους τενεκέδες, που καταλήξαν στον «Αρχιμήδη» αφού διώχτηκαν ή απέτυχαν στα κανονικά σχολεία, τα περισσότερα παιδιά που φοιτούσαν εκεί ήταν φιλότιμα και μελετηρά, μ' όλο που έρχονταν στο σχολείο αφού σχολούσαν από το οχτάωρό τους. Μόλις είχαν αρχίσει τα μαθήματα κι ένα βράδυ με πλησίασε ένας μαθητής μου, από τις μικρότερες τάξεις

«Κύριε, εγώ πρέπει να φεύγω στις εννιά και μισή»

Στην αρχή φαντάστηκα πως το έλεγε με πονηρό σκοπό και του είπα, χαμογελώντας όμως

«Γιατί; είσαι πιο μάγκας από τους άλλους, που μένουν ως τις δέκα;»

«Όχι, αλλά στις δέκα παρά τέταρτο κλείνει η πύλη της Σχολής Δοκίμων»

«Και τι κάνεις εκεί, τέτοιαν ώρα;»

Στην αρχή δεν ήθελε να μου πεί αλλά στο τέλος μου εξήγησε πως του δίνουν δυο τρεις μερίδες από το συσσίτιο των δοκίμων, που περισσεύει.

«Τη βολεύω κι εγώ κι η μάνα μου κι η αδερφή μου»

Όπως έμαθα από κάποιους συναδέλφους ο πιτσιρικάς αυτός συντηρούσε όλη την οικογένειά του. Και δεν ήταν ο μόνος.

Σιγά σιγά έγινα αποδεκτός από τους μαθητές μου, καθώς μάλιστα διάνθιζα το μάθημά μου με διασκεδαστικές λεπτομέρειες από την ιστορία της χημείας και κατάφερα να το κάνω ευχάριστο. Ανεχόμενοι εξ άλλου τα δικά τους αστεία. Φερ' ειπείν, όταν διάβαζα τον κατάλογο, δεν έλεγαν για αυτούς που λείπανε «απών» αλλά «Καπιτόλ», υπονοώντας πως οι απουσιάζοντες την είχαν κάνει κοπάνα στον γειτονικό κινηματογράφο, στο Πασαλιμάνι.

Κάποτε κάποιος από τους μαθητές πέταξε σ'έναν άλλον ένα μπαλάκι. Το μπαλάκι δεν πέτυχε το στόχο του, αλλά πέρασε ξώφαλτσα δίπλα μου. Ταράχτηκα αλλά δεν είπα τίποτα

«Κύριε καθηγητά, αυτός το έκανε» πετάχτηκε ένας τρίτος μαθητής.

Θύμωσα

«Σε ρώτησα;» του λέω απότομα «δε θέλω καρφιά εδώ μέσα»

συμπλήρωσα, αλλά το μετάνιωσα αμέσως, βλέποντας την ευφροσύνη με την οποία υποδέχτηκαν την παρατήρησή μου οι άλλοι. Στο διάλειμα, βγαίνοντας τυχαίως στην αυλή, πήρα είδηση πως κάποιοι από τους μαθητές μου είχαν στριμώξει στη γωνιά το «καρφί» με προφανή σκοπό να τον δείρουν. Πήγα κοντά τους και πιάσαμε κουβέντα, όχι σαν καθηγητής με μαθητές αλλά ισότιμα. Ύστερα από αυτό το

επεισόδιο, όχι μόνο δε μου πήραν τον αέρα, αλλά αντίθετα σταμάτησαν τις αταξίες τους.

Βλέποντας πως δεν υπήρχαν κατάλληλα διδακτικά βιβλία έκατσα και έγραψα εγώ ένα, τα «Στοιχεία Χημείας». Παιδεύτηκα αρκετά για να το κάνω εύληπτο στα παιδιά και το τύπωσα σε 500 αντίτυπα, που τα διέθεσα στο κόστος μέσω της Σχολής. Ήταν το πρώτο βιβλίο που έγραψα και είδα τυπωμένο και παρά τις πολλές αδυναμίες του (φροντιστηριακού επιπέδου ήταν άλλωστε) η κυκλοφορία του με συγκίνησε.
[.....]

Μηχανικός στον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού

Στον ΕΟΤ διορίστηκα χάρη στο θείο μου τον Μιχάλη, που ήταν διευθυντής στην Υπηρεσία Προγραμματισμού και δεξί χέρι του Γενικού Γραμματέα του Οργανισμού, του Νικολάου Φωκά, με τον οποίο συνδεόταν με παλιά φίλια. Φυσικά διορίστηκα έκτακτος, με ετήσια σύμβαση εργασίας, αλλά το μειονέκτημα αυτό αντισταθμιζόταν από το ότι δεν ψιλοκοσκίνιζαν τα φρονήματά σου, ούτε σου ζητούσαν χαρτί νομιμοφροσύνης.

Όταν ο Διευθυντής Τεχνικών έργων μου είπε το μισθό που θα έπαιρνα, τα έχασα.

“Θα παίρνετε 7.500 δραχμές το μήνα” μου είπε και μάλιστα με κάπως απολογητικό ύφος.

Στην αρχή νόμισα πως παράκουσα. Με τις τρεις δουλειές που έκανα συγκέντρωνα γύρω τις 4.000 δραχμές και ο αρχικός μισθός των χημικών μηχανικών, σύμφωνα με τη συλλογική σύμβαση, δεν ξεπερνούσε τις 3.500.

[.....]

Στον Οργανισμό από την αρχή τα πήγα πολύ καλά. Ήταν καινούργια υπηρεσία, στελεχωμένη με ικανούς ανθρώπους, που δεν είχαν ακόμα διαφθαρεί, ούτε είχαν πέσει στη ρουτίνα. Ίσως βοηθούσε το γεγονός ότι στην πλειοψηφία τους οι υπάλληλοι του Οργανισμού ήταν έκτακτοι* με ετήσιες συμβάσεις, που ανανεώνονταν κάθε Ιούλιο.

Ο Φωκάς, ο Γενικός Γραμματέας, Κεφαλλονίτης πανέξυπνος, είχε αντιληφθεί πως την απόδοση των μηχανικών και των επιστημόνων γενικότερα, δε μπορείς να τη μετρήσεις με τις ώρες που μένουνε στο γραφείο τους, αλλά με το έργο που παράγουν. Έτσι μας απάλλαξε από την υποχρέωση να χτυπάμε κάρτα ή να υπογράφουμε σε κατάσταση, από την άλλη μεριά όμως μας χρέωνε προσωπικά με τις διάφορες εργασίες και τα λοιπά καθήκοντα και αλίμονό σου αν δεν ήσουν συνεπής.

Τη δουλειά στον Οργανισμό τη βρήκα ενδιαφέρουσα, γιατί ήταν μέσα στο γνωστικό μου πεδίο. Ασχολήθηκα με τις προδιαγραφές των υλικών που προτείνανε στις μελέτες τους οι αρχιτέκτονές του, οι οποίοι ήταν πολύ επιρρεπείς να υιοθετούν ότι τους πλάσαραν οι διάφοροι εισαγωγείς μονωτικών ή διακοσμητικών υλικών, χρωμάτων κλπ. Σε δυο μήνες παρουσίασα στον διευθυντή της Διεύθυνσης Τεχνικών Έργων (τον άμεσο προϊστάμενό μου) κατάλογο των πιο δόκιμων υλικών για κάθε περίπτωση. Αργότερα άρχισα να μελετώ ιδιαίτερα τα στεγανωτικά και μονωτικά υλικά και τις τεχνικές εφαρμογής τους στις οικοδομές. Ήταν ένας τομέας καινούργιος ακόμα στον τόπο μας και η σχετική βιβλιογραφία σχεδόν ανύπαρκτη στη γλώσσα μας. Το υλικό που μάζεψα γι’ αυτή τη δουλειά, μου επέτρεψε τρία χρόνια αργότερα να εκδώσω το δεύτερο βιβλίο μου, «Στεγανώσεις και Στεγανωτικά υλικά», το πρώτο ελληνικό βιβλίο μ’ αυτό το θέμα.

* Τότε δεν λεγόταναν συμβασιούχοι

Εκείνο το καλοκαίρι περνούσα σχεδόν τις τρεις μέρες της εβδομάδας στην Πάρνηθα. Κάποιες επιτυχείς παρεμβάσεις μου τον περασμένο χρόνο, στην αντιμετώπιση των χρόνιων προβλημάτων στις μονώσεις και τις στεγανώσεις του Μον Παρνές, έπεισαν τον διευθυντή των Τεχνικών Έργων του Οργανισμού, πως έπρεπε να μου αναθέσει τη συντήρησή του και με καθιέρωσαν τρόπον τινά στον τομέα αυτόν. Ουσιαστικά τα μυστικά των στεγανώσεων τα έμαθα κυριολεκτικά «στου κασίδη την κούτρα», γιατί το εν λόγω ξενοδοχείο, που μόλις είχε εγκανιαστεί, προσφερόταν από κάθε άποψη με τις άπειρες κακοτεχνίες που παρουσίαζε.

Ο αρχιτέκτονας που το σχεδίασε, μολονότι ο Οργανισμός τον είχε στείλει, με πληρωμένα όλα τα έξοδα του, στην Ελβετία για να μελετήσει τα ορεινά ξενοδοχεία, έφτιαξε τελικά, στην πιο ανεμόδαρτη πλαγιά της Πάρνηθας, ένα φανταχτερό κατασκευάσμα, κατάλληλο για υπήνεμη ακτή. Το ξενοδοχείο διέθετε καταπληκτικές βεράντες με τεράστια υαλοστάσια, άφθονες εσωτερικές αυλές γεμάτες παρομοίως με παράθυρα και φωταγωγούς, καθώς και δίρριχτη στέγη, με εσωτερική κλίση που κατέληγε σε κεντρικό υδροσυλλέκτη. Ό,τι δηλαδή πιο ακατάλληλο για περιοχή εντονότατης χιονόπτωσης και θυελλωδών ανέμων.

Αλλά και στο εσωτερικό του ξενοδοχείου δεν ήταν καλύτερα τα πράγματα. Το σαλόνι του ήταν εντυπωσιακό σε εμφάνιση με τα θαυμάσια υαλοστάσια, την ξύλινη επένδυσή του και την ξύλινη επίσης ελικοειδή σκάλα, με τα απλόχωρα σκαλομέρια, που οδηγούσε ως τον τρίτο όροφο. Ο μελετητής όμως δεν υπολόγισε πως αυτή η ωραιότατη ελικοειδής σκάλα, το καμάρι του, λειτουργούσε ταυτόχρονα σαν καμινάδα, που ανέβαζε τον θερμόν αέρα από το σαλόνι στον τρίτον όροφο. Έτσι το σαλόνι, καθώς και το υπόλοιπο ισόγειο, ήταν μονίμως παγερά, παρά τις απίστευτες ποσότητες μαζούτ, που καιγόταν καθημερινώς στους πέντε καυστήρες της κεντρικής θέρμανσης, χωρίς να μπορέσουν να το ζεστάνουν έστω στοιχειωδώς. Επί πλέον δεν είχε αντιληφθεί πως στην Ελβετία τα ορεινά (τουλάχιστον) ξενοδοχεία έχουν παντού διπλούς υαλοπίνακες και ισχυρή μόνωση στους εξωτερικούς τοίχους.

Όταν η ατυχής αυτή μελέτη υλοποιήθηκε από έναν εργολάβο τρίτης κατηγορίας (που με την εργολαβία του αυτή ξεκίνησε μια επιτυχημένη πορεία, που τον οδήγησε πολύ ψηλά), το αποτέλεσμα ήταν συνδυασμός κακής μελέτης και κακίστης κατασκευής, με τραγικές κυριολεκτικά συνέπειες. Η οροφή του τελευταίου ορόφου έσταζε διαρκώς, οι εσωτερικές επιφάνειες των εξωτερικών τοίχων είχαν μονίμως λεκέδες υγρασίας, τα τζάμια στα παράθυρα των εσωτερικών φωταγωγών και των διαδρόμων έσπαζαν κάθε τόσο από την πίεση του ανέμου, που εγκλωβιζόταν σ' αυτούς. Κάθε χρόνο τα έξοδα μόνο για τη συντήρησή του ξεπερνούσαν το ένα εκατομμύριο δραχμές*.

Μολονότι το ξενοδοχείο ήταν εξοπλισμένο και με πισίνα (άλλος αβδηρητισμός), δεν είχε προβλεφθεί η πηγή του νερού που θα την τροφοδοτούσε. Η παροχή της μικρής πηγής, που υπήρχε λίγο πιο πάνω και την είχε αγοράσει ο Οργανισμός, δεν επαρκούσε ούτε για τις ανάγκες της κουζίνας. Αργότερα ο Οργανισμός αναγκάστηκε να αγοράσει τις πλούσιες πηγές στο Παλιοχώρι, οι οποίες τροφοδοτούσαν το Σανατόριο και να φτιάξει τεράστιες δεξαμενές, αλλά μαζί με τις πηγές φορτώθηκε και το κλειστό πλέον Σανατόριο, που αποφασίστηκε να μετατραπεί σε ξενοδοχείο Β' τάξεως (το Ξενία Πάρνηθος).

Τα εγκαίνια του ξενοδοχείου, που στάθηκε το καύχημα, το σύμβολο αλλά και η σφραγίδα της τουριστικής νοοτροπίας του Καραμανλή, είχαν γίνει ένα χρόνο πιο μπροστά, τον Ιούνιο του 1960 και συγκεκριμένα στις 23 του μηνός. Έτσι είχε ανακοινώσει στον τύπο ο Καραμανλής και «βασιλική διαταγή και τα σκυλιά δεμένα».

* περίπου 33.000 δολάρια με την ισοτιμία 1 δολάριο = 30 δραχμές

Γίνανε πράγματι και οι προσκεκλημένοι, επίσημοι, δημοσιογράφοι και ρεπόρτερ εντυπωσιάστηκαν. Βέβαια οι τρεις πτέρυγες του ισογείου ήταν ακόμη γιατί, η κουζίνα δε λειτουργούσε και το νερό της πηγούλας μόλις ικανοποιούσε τις τουαλέτες των χώρων υποδοχής.

Έτσι πριν από τα εγκαίνια ... καρφώθηκαν οι πόρτες που οδηγούσαν στις πτέρυγες του ισογείου, μη τυχόν και τις περάσει κανένας περιέργος επισκέπτης και σκοτωθεί, η κουζίνα κλειδώθηκε και τα εδέσματα και ποτά που προσφέρθηκαν στον μπουφέ των εγκαινίων, μεταφέρθηκαν από την Αθήνα., ενώ η πισίνα γέμισε με νερό που κουβάλησαν από το Μενίδι με βυτία Μόλις τέλειωσαν οι παράτες, αφού συνεχάρησαν εαυτούς και αλλήλους οι αρμόδιοι και επίσημοι και φύγανε, ξεκαρφώθηκαν οι πόρτες και οι εργασίες συνεχίστηκαν άλλους οχτώ μήνες, ως την αποπεράτωσή τους.

Εγώ ανέλαβα τη συντήρηση του Μον Παρνές τον επόμενο από τα εγκαίνια χρόνο, όταν το ξενοδοχείο το λειτουργούσε με δικούς του υπαλλήλους ο ΕΟΤ. Ήμουν «προϊστάμενος της Υπηρεσίας Αυτεπιστασίας». Για πρώτη και μοναδική φορά στη ζωή μου βρέθηκα να έχω (θεωρητικώς) στη διάθεσή μου τριακόσια άδεια κρεβάτια, καθώς η πληρότητά του δεν ξεπερνούσε το 20%.

Τότε δεν διέθετα δικό μου αυτοκίνητο και η μετάβαση στην Πάρνηθα ήταν επίπονη υπόθεση, αν γινόταν με το λεωφορείο της γραμμής (που εκτελούσε τέσσερα δρομολόγια τη μέρα το καλοκαίρι και δύο το χειμώνα), δαπανηρή, αν γινόταν με ταξί και ενοχλητική αν γινόταν με την προσκόλληση σε κάποιον συνάδελφο που διέθετε Ι.Χ. και θα ανέβαινε και κείνος για υπηρεσία. Εν τούτοις τα θέλγητρα του βουνού ήταν τόσα και τέτοια, που πολύ ευχαρίστως πήγαινα εκεί. Καμιά φορά περνούσαμε εκεί το Σαββατοκύριακό μας με την Κική, αφήνοντας το γιο μας στους γέρους μου.

Δεν διανυκτερεύαμε φυσικά στο Μον Παρνές, που ήταν απρόσιτο στο πορτοφόλι μας (και φυσικά δε διανοήθηκα ποτέ να χρησιμοποιήσω δωρεάν δύο από τα τριακόσια αδιάθετα κρεβάτια του), ούτε στο μικρό ξενοδοχείο της Αγίας Τριάδας, χτισμένο σαν ελβετικό σαλέ, επίσης για λόγους υπηρεσιακής ευθιξίας, καθόσον η ξενοδόχα που το εκμεταλλευόταν ήταν στα μαχαίρια με τον ΕΟΤ. Μέναμε σε ένα μικρό οίκημα κοντά στο παλιό σανατόριο, που είχε κι αυτό περιέλθει στον Οργανισμό και ήταν παλιά η κατοικία των φυλάκων του σανατορίου, ενώ τώρα στέγαζε κάποιους υπάλληλους του ΕΟΤ, που δούλευαν μονίμως στην Πάρνηθα, καθώς και όσους μηχανικούς ξέμεναν εκεί εκτελώντας υπηρεσία.

Με βάση αυτό το σημείο κάναμε συχνά οι δυο μας μεγάλους περίπατους στο έρημο τότε και μαγευτικό Ξερολίβαδο και καμιά φορά πεζοπορούσαμε ως το Καταφύγιο κι ακόμα πιο μακριά ως την Μπάρα και τη Σκίπιζα. Ήταν απίστευτα γοητευτικές αυτές οι πεζοπορίες μας, μέσα στη γαλήνη και τη σιωπή του πανέμορφου, καταπράσινου βουνού.

[.....]

Στον Οργανισμό απόχτησα μερικούς φίλους, με ορισμένους από τους οποίους η φιλία μας κράτησε ισobίως. Ο Χρήστος ο Δέδες ήταν γνωστός μου από πιο παλιά, καθώς είχε παντρευτεί τη Μαρία τη Ριμένα, οι γονείς της οποίας ήταν στενοί φίλοι με τον θείο μου τον Μιχάλη και τον πατέρα μου. Η Μαρία ήταν πρόσχαρο κορίτσι και πολύ σύντομα ταίριασε και με την Κική. Ο Χρήστος ήταν διαβασμένος άνθρωπος, με ιδιαίτερη κλίση στη φιλοσοφία και ειδικότερα στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Στις συζητήσεις που είχαμε μου έκανε εμπεριστατωμένη ανάλυση της «Ποιητικής», του πιο δύσκολου βιβλίου του Σταγειρίτη.

Ήταν αρβανίτης από τη Ζαχάρω και στην Κατοχή πήρε ενεργό μέρος στην Αντίσταση, αλλά μετά τη Βάρκιζα είχε αποστασιοποιηθεί. Παρ' όλα αυτά είχε καταπιαστεί να γράψει από κοινού με έναν αριστερό, τότε, δημοσιογράφο, τον

Βούλτεψη, ένα βιβλίο για τη «Μεγάλη Πορεία» των κομμουνιστών της Κίνας. Φυσικά το έγραψε με ψευδώνυμο: Πέτρος Ελατινός.

Διαφορετική περίπτωση ήταν ο Ρούλης ο Πύλουρης. Αρβανίτης κι αυτός από το Κρανίδι, είχε μεγαλώσει στον Πειραιά και ήταν αυθεντικός μάγκας. Συνομήλικός μου, είχε σπουδάσει μηχανολόγος στο Πολυτεχνείο και για μικρό διάστημα, ώσπου να βρει δουλειά, είχε απασχοληθεί ως «άμισθος βοηθός» στην έδρα της Σιδηροδρομικής, καθηγητής της οποίας ήταν ο περιβόητος Κορωνάιος, μόνιμος σχεδόν πρύτανης του ΕΜΠ, στα χρόνια της μισαλλοδοξίας και πραγματικός σατράπης σπουδαστών και διδασκόντων. Οι «άμισθοι βοηθοί» ήταν αντικείμενο ποικίλων πιέσεων και εξευτελισμών και οι περισσότεροι υπομένανε τη μοίρα τους με την ελπίδα να γίνουν κάποτε έμισθοι, κατόπιν να μονιμοποιηθούν και εν συνεχεία να ακολουθήσουν την ακαδημαϊκή καριέρα.

Ο Πύλουρης δε μπορούσε να συμβιβαστεί σε κάτι τέτοιο. Μόλις βρήκε δουλειά σε κάποια σοβαρή τεχνική εταιρεία, μούντζωσε τη θέση του «άμισθου βοηθού», χωρίς να ενημερώσει κανέναν. Απλώς έπαψε να πηγαίνει στο Πολυτεχνείο. Όταν ο Κορωνάιος επισήμανε την απουσία του τον κάλεσε στο γραφείο του

«Γιατί κύριε Πύλουρη σταματήσατε να προσέρχεσθε εις τα εργαστήρια;» τον ρώτησε με την στομφώδη καθαρεύουσα και το δήθεν ευγενικό ύφος, που συνήθιζε.

«Γιατί δεν το γουστάρω το μαγαζί σου, βρήκα καλύτερο» του λέει εκείνος, με βαρύ μάγκικο ύφος. Ο Κορωνάιος κόντεψε να μείνει.

«Πώς μιλάς έτσι αυθαδέστατε; Αυτό θα έχει βαρυτάτας συνεπείας εις βάρος σου. Αντιλαμβάνεσαι τι μπορώ να σου κάνω;

Ο Πύλουρης τον κοίταξε καλά καλά κι ύστερα, με το ίδιο βαρύ μάγκικο ύφος, του είπε μια φοβερή βωμολοχία και βγήκε από το γραφείο. Ο Κορωνάιος παρά τριχά δεν έπαθε εγκεφαλικό.

Ο Ρούλης ήταν πολύ καλός στη δουλειά του και μαζί κάναμε καλή παρέα, ιδίως από τότε που τον γνώρισα με τον «Καλό στρατιώτη Σβέικ». Του δάνεισα τους δυο τόμους, που τον γοήτευσαν και έκτοτε σχολιάζαμε στο πνεύμα του Σβέικ τα πολιτικά ή υπηρεσιακά γεγονότα.

Τον Θόδωρο τον Βουδικλάρη τον γνώρισα τη δεύτερη χρονιά μου στον Οργανισμό, όταν αυτός, τελειώνοντας το στρατιωτικό του, έπιασε εκεί δουλειά. Με τον Θόδωρο ταιριάσαμε με την πρώτη, όχι μόνο γιατί ήταν συγγενής μου, (δεύτερος ξάδελφος), αφού η μάνα του ήταν πρώτη εξαδέλφη του πατέρα μου, κόρη της θεια-Σοφίας και του μπάρμπα-Δικαίου του Δαβάκη, αλλά κυρίως γιατί ήταν πολύ ντόμπρο παιδί, πολύ καλός στη δουλειά του, αλλά και με ενδιαφέροντα που ξεπερνούσαν τα στενά πλαίσια του πολιτικού μηχανικού και επεκτείνονταν στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Από τότε διατηρούμε μια σταθερή φιλία.

Το Χρήστο τον Οικονόμου τον γνώρισα λίγο αργότερα, όταν ξεκινούσα να γράψω το βιβλίο μου για τις στεγανώσεις. Μου άρεσε, γιατί, σε αντίθεση με τους περισσότερους μηχανικούς του Οργανισμού, ήταν πολύπλευρη προσωπικότητα. Είχε σπουδάσει στη Γερμανία και εκείνον τον καιρό έκανε το διδακτορικό του, που είχε ένα πολύ πρωτότυπο θέμα: την εξέταση της αντοχής του στερεοποιημένου σκυροδέματος με ακτινοβολία, χωρίς δηλαδή τη λήψη καρότων κλπ. Είχε όμως και φιλολογικά ενδιαφέροντα, μανία με τη φωτογραφία, καθώς και με την ερασιτεχνική κινηματογραφία. Με μύησε στα μυστικά των κινηματογραφικών μηχανών και με τη συμβουλή του αγόρασα μια λήψεως και μια προβολής (γερμανική, μάρκας Eumig), με την οποία αποθανάτισα πολλές οικογενειακές γιορτές και εκδρομές.

Με τον Χρήστο επίσης μιλούσαμε για λογοτεχνία, ελληνική και ξένη. Ο πατέρας του ήταν πολύ καλός φιλόλογος και είχε επιμεληθεί την έκδοση των Απάντων του Σολωμού. Μια φορά ψάχνοντας στα ράφια του Ελευθερουδάκη βρήκα

ένα γερμανικό βιβλίο με ποιήματα, που είχε τον τίτλο “an der Wind geschriben”^{*} και υπότιτλο “Lyrik der Freiheit”^{**}. Ήταν πολύ ωραία ριζοσπαστικά και επαναστατικά ποιήματα πολλών και διαφόρων ποιητών. Μερικούς όπως τον Χάινε και τον Μπρεχτ τους ήξερα καλά, άλλοι μου ήταν παντελώς άγνωστοι. Μου άρεσε ένα ποίημα κάποιου Αϊνστάιν (όχι φυσικά του Αλβέρτου), που επιγραφόταν “Διασχίζοντας τη Γερμανία” και μιλούσε για την απέραντη μοναξιά ενός επιζήσαντος Γερμανοεβραίου, στη μεταπολεμική Γερμανία.

Είχα αγοράσει από το βιβλιοπωλείο το “Θεμέλιο” στη στοά της Όπερας, έναν ιταλικό δίσκο γραμμοφώνου με τραγούδια από τον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο, *Canti de la guerra di Spagna*, έγραφε. Πολύ ωραία όλα τους, έτσι που μερικά, όπως το «el ejercito del Ebro» και το “los cuatros generales” τα έμαθα απ’ έξω. Ένα από αυτά, που ήταν ο ύμνος των Διεθνών Ταξιαρχιών, είχε λόγια στα γερμανικά. Με τον Χρήστο, που ήταν άριστος γερμανομαθής, καθίσαμε και, ακούγοντας άπειρες φορές τον δίσκο, όχι μόνο γράψαμε το λόγια του, που ήταν ωραία όσο και η μελωδία του, αλλά τα μεταφράσαμε κι όλας.

[.....]

Εκείνο τον καιρό είχαμε και οι δύο ενταχθεί στην ΕΔΑ, που ήταν κόμμα ζωντανό και δραστήριο και άπλωνε συνεχώς την επιρροή του στο λαό. Μέλη του δεν ήταν μόνο κομμουνιστές αλλά και πάσης φύσεως αριστεροί, εκτός από μια πολύ μικρή ομάδα σοσιαλιστών που, δραστηριοποιούνταν γύρω από τον Σβόλο και τον Τσιριμώκο.

Πριν όμως ενταχθώ στην ΕΔΑ, είχα στρατολογηθεί στο Κόμμα. Στο Πολυτεχνείο, όσο ήμουν σπουδαστής, για λόγους ανεξάρτητους από τη θέλησή μου, δε μπόρεσα να συνδεθώ με την οργάνωση, που είναι άλλωστε ζήτημα αν υφίστατο και λειτουργούσε. Κατά τη διάρκεια της θητείας μου φυσικά δε γινόταν λόγος. Υπήρχε γραμμή να μην δημιουργούνται κομματικές οργανώσεις στο στρατό. Όταν όμως απολύθηκα από τον Στρατό με πλησίασε ο Σπύρος ο Καρατζαφέρης και μου πρότεινε να οργανωθώ. Δέχτηκα αμέσως, μολονότι το Κόμμα εξακολουθούσε να είναι παράνομο και η συμμετοχή του σ’ αυτό σήμαινε παράβαση πολλών νόμων, μεταξύ των οποίων και του αιμοσταγούς Ν509, αλλά είχαμε πια ξεφοβηθεί. Άλλωστε οι δραστηριότητές μας δεν ήταν παράνομες και επικεντρώνονταν αφ’ ενός μεν στην υποστήριξη της ΕΔΑ, αφ’ ετέρου δε στην ανάπτυξη του συνδικαλιστικού τομέα.

Στην ομάδα μας ήταν κυρίως χημικοί μηχανικοί. Εκτός από τον Σπύρο ήταν ο Νίνιος, Κεφαλλονίτης, ένας άλλος Σπύρος, Ζακυνθινός αυτός, η Κούλα, ο Αλέκος ο Σύρος και μερικοί άλλοι. Βάλαμε μπρος να φτιάξουμε σύλλογο Χημικών Μηχανικών και πραγματικά σε λίγους μήνες τον είχαμε σκαρώσει.

Συγκεντρωθήκαμε στο πατάρι του ζαχαροπλαστείου «Ρωσικόν» καμιά εικοσαριά συνάδελφοι, οργανωμένοι και επιρροές, συμφωνήσαμε για τις γενικές κατευθύνσεις του Συλλόγου και το καταστατικό του και εν συνεχεία κάναμε την ιδρυτική συνέλευση στο γραφείο του Τεχνικού Επιμελητηρίου, στην οδό Κολοκοτρώνη. Ήρθαν σχεδόν πενήντα συνάδελφοι, μίλησαν αρκετοί και τελικά εγκρίθηκε ένα καταστατικό και εξελέγη το προσωρινό Διοικητικό Συμβούλιο. Πρόεδρο η συνέλευση εξέλεξε έναν παλαιότερο και κάπως επηρμένο συνάδελφο, που μας εντυπωσίασε με το λόγο που έβγαλε. Γραμματέα εκλέξανε τον Αλέκο τον Σύρο. Εγώ βγήκα επίσης, ως μέλος.

Για τον πρόεδρο ξέραμε από κάποιους παλαιότερους πως στην Κατοχή ήταν μέλος του Κόμματος, αλλά αμέσως μετά τη Βάρκιζα έφυγε στη Βραζιλία, όπου έμεινε πολλά χρόνια. Ξαναγύρισε στην Ελλάδα πριν πέντε χρόνια και βαθμιαία όχι

* Γραμμένα στον Άνεμο

** Λυρικά (ή Ποίηση) της Λευτεριάς

μόνο πέρασε στην αντίθετη πλευρά, αλλά έγινε άσπονδος εχθρός και απηνής διώκτης των παλιών ομοϊδεατών του. Αυτό όμως το μάθαμε πολύ αργότερα, όταν, φεύγοντας από ένα Διοικητικό Συμβούλιο μαζί με τον Αλέκο του είπε

«Ξέρετε κύριε Σύρο, εγώ είχα κατά την Κατοχή σοβαρή ανάμιξη στο Κίνημα»

Ο Αλέκος αφελής και ανυποψίαστος του λέει

«Κι εγώ το ίδιο, μόνο που εγώ είμαι και τώρα ενταγμένος»

Στο επόμενο Διοικητικό Συμβούλιο, προ ημερησίας διατάξεως, ο Πρόεδρος μας ανακοίνωσε

«Ο κύριος Σύρος θα υποβάλει την παραίτηση του από γραμματεús του Συλλόγου»

Τα χάσαμε όλοι και περισσότερο απ' όλους ο Αλέκος, που τον ρώτησε απορώντας

«Για ποιο λόγο να παραιτηθώ;»

«Ξέρετε πολύ καλά»

«Δεν ξέρω τίποτα και δεν σκοπεύω να παραιτηθώ»

«Θα το μετανιώσετε. Εγώ πάντως σας προειδοποίησα»

Φεύγοντας τον ρωτήσαμε τι συνέβη με τον πρόεδρο κι αυτός τότε μας είπε την κουβέντα που είχανε. Από τότε όποια δουλειά κι αν έπιανε, σε λίγες βδομάδες με ενέργειες της Ασφάλειας τον διώχνανε.

Αρχές του 1958 οι κομματικές οργανώσεις, τουλάχιστον του δικού μας τύπου, διαλύθηκαν και τα μέλη τους ενσωματώθηκαν στην ΕΔΑ, που από τότε άπλωσε πολύ την επιρροή της, σε σημείο που στις εκλογές που έγιναν τον ίδιο χρόνο αναδείχτηκε αξιωματική αντιπολίτευση. Μέχρι και ο Τσιριμώκος συνεργάστηκε προεκλογικά μαζί της.

[.....]

Ελεύθερος επαγγελματίας

Από τον ΕΟΤ παραιτήθηκα το 1964, προλαβαίνοντας την απόλυσή μου, η οποία σύμφωνα με πληροφορίες του θείου μου του Μιχάλη ήταν ήδη προαποφασισμένη από τη νέα διοίκηση που οι «αποστάτες» είχαν διορίσει στον Οργανισμό. Τη χρονιά εκείνη είχε κυκλοφορήσει το βιβλίο μου «Στεγανώσεις και στεγανωτικά υλικά» που όχι να το καυχηθώ ήταν το πρώτο με αυτό το θέμα στην ελληνική γλώσσα. Είχαν γράψει τόσο ο Πικούλης όσο και κάποιοι άλλοι σχετικά άρθρα σε τεχνικά περιοδικά ή είχαν περιλάβει κεφάλαια για τα στεγανωτικά υλικά σε βιβλία τους με άλλο όμως θέμα (πλαστικά υλικά, οικοδομική κλπ), δεν υπήρχε όμως κάποιο τεχνικό ή επιστημονικό σύγγραμμα με αυτό το θέμα.

Το βιβλίο είχε ευμενή υποδοχή και εξ αιτίας του μάλιστα είχα δύο προτάσεις από επιχειρηματίες μονώσεων και στεγανώσεων να συνεργαστώ μαζί τους. Τη μία την απέρριψα ασυζητητί. Αυτός που μου την έκανε είχε μαζί με τα αδέρφια του αξιόλογο εργοστάσιο που έφτιαχνε ασφαλτόπανα, ασφαλτικούς στόκους και μαστίχες, αλλά επρόκειτο για ένα γλοιώδες και αντιπαθητικό υποκείμενο, που κατά την Κατοχή είχε συνεργαστεί με τους Γερμανούς.

Την άλλη προταση μου την έκανε ο Αλέκος ο Σύρος για λογαριασμό ενός άλλου επιχειρηματία μονωτικών υλικών του Αλέκου του Κατραούζου. Αυτόν τον είχα γνωρίσει τότε που μάζευα υλικό για το βιβλίο μου «Στεγανώσεις και στεγανωτικά υλικά». Ήταν παλιός αριστερός, «Μεσανατολίτης», με θητεία στη Μακρόνησο, αλλά είχε ουσιαστικά αποστασιοποιηθεί

«Το πιστεύω μου, το κρατάω μέσα μου, μόνο για τον εαυτό μου. Τώρα κοιτάζω

τη δουλειά μου και μόνο» μου είπε κάποτε σαν γνωριστήκαμε καλύτερα.

Στον νεοφανή τότε τομέα των μονωτικών και στεγανωτικών υλικών οι πρώτοι που εμφανίστηκαν ήταν οι τρεις αδελφοί που προανέφερα, οι αδελφοί Φώσκοιοι και ο Κοροπούλης, κοντά στον οποίο μαθήτευσαν πολλοί, που με τη σειρά τους ανεξαρτοποιήθηκαν και δημιούργησαν δικές τους επιχειρήσεις, όπως ο Γιώργος ο Μαυρολέων, επίσης αριστερός και «Μεσανατολίτης», ο Οικονομήτσιος και ο Κατραούζος.

Με τον Κατραούζο και τον Σύρο φτιάξαμε μια ομόρρυθμη τεχνική εταιρεία «ΤΕΧΝΩΡ», που ειδικευόταν σε τρεις τομείς: στην εφαρμογή των στεγανωτικών υλικών, στην κατασκευή ψευδοροφών και στην κατασκευή αποτεφρωτήρων απορριμμάτων. Εγώ ανέλαβα τον πρώτο τομέα και ο Σύρος, που είχε και τη σχετική έμπνευση τους άλλους δύο. Ο Σύρος ήταν μεγαλοφάνταστος και τολμηρός αλλά καθόλου μεθοδικός και προβλεπτικός, με αποτέλεσμα όλες οι δουλειές που ξεκινούσε να καταλήγουν σε ζημιά. Τελικά τσακώθηκαν άσκημα με τον συνονόματά του και ο «Τέχνωρ» διαλύθηκε.

Με πρόταση του Κατραουζου φτιάξαμε οι δυο μας μια άλλη εταιρεία με αποκλειστικό αντικείμενο την παραγωγή και εφαρμογή των στεγανωτικών υλικών και με αποκλειστική δική μου ευθύνη. Ρίχτηκα στη δουλειά με τα μούτρα και σύντομα δημιούργησα μια μικρή βιοτεχνική εγκατάσταση στον Βοτανικό, όπου με μηχανήματα δικού μου σχεδιασμού και επινόησης φτιάχναμε ασφαλτικό γαλάκτωμα, ασφαλτικές μαστίχες και ασφαλτικά βερνίκια. Στο εργοστασιάκι αυτό κουμάντο έκανε ο Νίκος, ο άντρας της ξαδέρφης μου της Βαγγελίτσας, ενώ πολύτιμες ήταν οι τεχνικές συμβουλές του πατέρα μου.

Παράλληλα με τη βιοτεχνία έφτιαξα και ένα συνεργείο στεγανώσεων και μονώσεων, με παιδιά που είχα παλαιότερα εργάτες μου στην Πάρνηθα, τον Μπάμπη τον Γουβαλάρη και τον γαμπρό του τον Αντρέα τον Βασαλάκη.

Ο Μπάμπης, αγροτόπαιδο από την Τριχωνίδα, ήταν παλιά μόνιμος υπαξιωματικός του Στρατού, από τη σχολή της Σύρου. Κάποτε τα παράτησε και ως πολίτης έπιασε δουλειά ως έκτακτος στον ΕΟΤ. Τον είχα τεχνίτη στην υπηρεσία αυτεπιστασίας του Μον Παρνές, γίναμε φίλοι και τελικά κουμπάροι, καθώς τον στεφάνωσα και βάφτισα τον πρώτο του γιο.

Αυτός έφερε στο Μον Παρνές τον γαμπρό του τον Αντρέα και όταν έφυγα από τον ΕΟΤ με ακολούθησαν, δοθέντος ότι στο Μον Παρνές εκεί δεν είχαν πια δουλειά.

Σε λίγο μας ήρθε ο Νιόνιος ο Καλόφωνος, Ζακυνθινός και ο Μιχάλης ο Γεωργιάδης, θαυμάσιο παιδί, Πόντιος, γαμπρός του Νίκου, που αγαπήθηκε από όλους τους άλλους και ουσιαστικά έγινε η ψυχή και ο άτυπος αρχηγός του συνεργείου.

Ο Μιχάλης ήταν αγρότης, καπνοπαραγωγός, αλλά ο κλήρος του μικρός δεν τον βοηθούσε να θρέψει την οικογένειά του. Μου στάθηκε πολύτιμος, ιδίως όταν πήρα μια μεγάλη εργολαβία και χρειάστηκε να στέλνω συνεργεία στην επαρχία.

Ο Μιχάλης ερχόταν πάντα στην ώρα του. Πριν ξεκινήσει οποιαδήποτε δουλειά θα έκανε πρώτα το σταυρό του, θα φορούσε τη φόρμα του, κατόπιν θα καθάριζε τα εργαλεία του και εν συνεχεία έπεφτε με τα μούτρα στη δουλειά. Δεν έλεγε ποτέ του ψέματα, ακόμα και αν ήταν για το γενικό καλό. Ερχόταν καμιά φορά, να πούμε, ο εφοριακός ή ο ικατζής, για έλεγχο και εγώ δεν ήμουν έτοιμος να τους αντιμετωπίσω, οπότε κρυβόμουν στα έγκατα του εργοστασίου. Ο Μιχάλης αν τον ρωτούσαν θα έλεγε αδιστάκτως πως είμαι εκεί. Γι' αυτό σε τέτοιες περιπτώσεις τον έπαιρνα μαζί μου και άφηνα τον εύστροφο Αντρέα να τα βγάλει πέρα.

Ο Αντρέας ήταν Ναξιώτης, περιβόλι αληθινό, πολιτισμένος άνθρωπος, με αίσθηση του χιούμορ, λάτρης του κρασιού και των γυναικών και με κάποια ροπή στη

χαρτοπαιξία. Τα ελαττώματά του αυτά όμως (που εγώ κατά βάθος δεν τα θεωρούσα μειονεκτήματα) δεν τον εμπόδιζαν να είναι συνεπής και καλός στη δουλειά του.

[.....]

Η μεγάλη εργολαβία, που προανέφερα, είχε αρχίσει δυο χρόνια πριν από το καλοκαίρι που αφηγούμαι, όταν μια μέρα, άνοιξη του '71 ήτανε, μου τηλεφώνησε ένας νεαρός συνάδελφος χημικός μηχανικός, που υπηρετούσε τη θητεία του ως δόκιμος στη ΣΥΚΕΑ*, μια Υπηρεσία του Μηχανικού και με ήξερε από τότε που ήμουν αντιπρόεδρος στο Σύλλογό μας.

“Είσαι να τους χαλάσουμε μια κομπίνα;”

μου λέει και μου εξήγησε ότι έγινε ένας διαγωνισμός για την ανάδειξη εργολάβου συντήρησης των προκατασκευασμένων σπιτιών σε πολλούς οικισμούς σεισμοπλήκτων, που παρουσίαζαν μεγάλα προβλήματα στεγανότητας. Η όλη υπόθεση ήταν έτσι μαγειρεμένη ώστε να την πάρει ένας δικός τους, που ήταν άλλωστε και ο μόνος συμμετέχων στο διαγωνισμό. Έλα όμως που βρέθηκαν δυο ξύπνιοι και λεβέντες αξιωματικοί, μέλη της επιτροπής διαγωνισμού, που μυρίστηκαν την κομπίνα και βρίσκοντας πάτημα ότι στην προσφορά του ημέτερου δεν είχαν κολληθεί τα σωστά μηχανόσημα, κήρυξαν το διαγωνισμό άκυρο και άγονο. Έτσι θα επαναλαμβανόταν σε μια βδομάδα.

“Θα σου στείλω τη διακήρυξη και τις τιμές που έδωσε ο τύπος. Αν μπορείς να δώσεις χαμηλότερες, την πήρες τη δουλειά”.

Του είπα πως δεν είχα χαρτιά εθνικόφρονος, αλλά μου ξεκαθάρισε ότι κοινωνικά φρονήματα ζητούσαν σε κύριες εργολαβίες ενώ η συγκεκριμένη θεωρείται υπεργολαβία, οπότε δε χρειάζονται. Έτσι πήρα μια πολύ σοβαρή δουλειά, που με σήκωσε πολύ και, ανεξαρτήτως αν δεν έβγαλα λεφτά, ζήσαμε άνετα σε μια πολύ δύσκολη περίοδο.

Δεν έβγαλα λεφτά για πολλούς λόγους. Ο κυριότερος ίσως είναι πως ποτέ μου δεν τα πήγαινα καλά σ' αυτόν τον τομέα. Ύστερα, ήθελα να κάνω τη δουλειά μου σωστά, σύμφωνα με τις προδιαγραφές και με καλά και στη κανονική ποσότητα υλικά. Ομοίως πλήρωνα ανελλιπώς το προσωπικό, με τις υπερωρίες που έκαναν ή τις εκτός έδρας μεταβάσεις τους. Πλήρωνα επίσης τους φόρους και τις εισφορές και, τέλος, ποτέ μου δε λάδωσα κανέναν, είτε επιβλέποντα, είτε μέλος επιτροπής παραλαβής. Παρ' όλα αυτά (ίσως όμως και γι' αυτό τον λόγο), όλοι με είχαν σε μεγάλη υπόληψη και μετά την ολοκλήρωση της υπεργολαβίας, εισηγήθηκαν την ανάθεση «κατ' επέκτασιν», δηλαδή χωρίς νέο διαγωνισμό, και άλλων.

[.....]

Κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μου με το Στρατό, που συνεχίστηκε και μετά την πτώση της Χούντας, γνωρίστηκα και με αρκετούς έντιμους και σε μερικές περιπτώσεις αξιόλογους αξιωματικούς και μολονότι ήμασταν όλοι κουμπωμένοι και ποτέ δε μιλούσαμε πολιτικά, διαπίστωνα πως πολλοί, μέσα τους, το φέρανε βαρέως γιατί βοήθησαν να μπει ο ελληνικός λαός στο γύψο. Οι βαμμένοι χουντικοί ήταν μειοψηφία, στηρίζονταν όμως στο γεγονός ότι οι περισσότεροι αξιωματικοί ήταν απολιτικοί και φοβισμένοι.

Ένας ταγματάρχης του Μηχανικού, που τον είχα στην αρχή της υπεργολαβίας επιβλέποντα, ήταν Μανιάτης και από το γεγονός αυτό αποχτήσαμε κάποια οικειότητα, που εξελίχθηκε σε ένα είδος φιλίας. Συζητούσαμε πολλές φορές και όχι μόνο υπηρεσιακά θέματα. Με κάποια έκπληξη διαπίστωνα πως ήταν πολύ διαβασμένος. Εν συνεχεία μου εκδηλώθηκε θαυμαστής του Ελευθερίου Βενιζέλου. Το λογικό συμπέρασμα, στο οποίο κατέληξα, είναι το να βρεθεί Μανιάτης,

* Στρατιωτική Υπηρεσία Κατασκευής Έργων Ανασυγκροτήσεως

αξιωματικός, μορφωμένος και βενιζελικός, σημαίνει χίλια τα εκατό πως είναι δημοκράτης. Και δεν έπεσα έξω.

Ένας άλλος, λοχαγός αυτός, ήταν από χαρακτήρος πολύ εκδηλωτικός και αυτό του στοίχισε, γιατί τον είχαν κάνει στάσιμο, επειδή αυθαδίασε σε κάποιον ανώτερό του. Μ' αυτόν μιλούσαμε πιο ανοιχτά, ιδίως μετά τη σχετική οινοποσία. Όταν γνωριστήκαμε στενότερα, μου είπε μια φορά που τα πίναμε σε μια ταβέρνα στα Τρίκαλα

“Αν αυτό το κωλόπαιδο (και εννοούσε βεβαίως τον Κωνσταντίνο) είχε τσαγανό και αν οι πολιτικοί είχαν αρχίδια, αυτοί (δηλαδή οι συνταγματάρχες) δε θα στέκανε ούτε ένα μήνα”.

Στο τέλος, με την αβάντα της γενικής εκτίμησης που πέτυχα με την καλή δουλειά μου και με τις φιλίες που έπιασα με πολλούς αξιωματικούς, πήρα τέτοιο θάρρος, που δε δίστασα και χρησιμοποίησα σαν ευκαιριακό εργάτη τον Αλέκο*, που εκείνον τον καιρό καταζητούσε η Ασφάλεια. Τον έστειλα στη MOMA** Τρικάλων και δούλεψε δυο βδομάδες στη στεγάνωση των σπιτιών του οικισμού σεισμοπλήκτων στο Μουζάκι. Δούλεψε δηλαδή τρόπος του λέγειν. Τον περισσότερο καιρό αν δεν ήταν άρρωστος (πέθανε τον άλλο χρόνο από κίρρωση του ήπατος) θα τα έπινε με τον επικεφαλής της Μονάδας λοχαγό, με τον οποίο είχαν γίνει πρώτοι φίλοι.

Ο Αλέκος, από οικογένεια επιφανών κομμουνιστών και ο ίδιος παλιός αριστερός με πολλά χρόνια φυλακών και εξοριών στην πλάτη του, είχε το χάρισμα να πιάνει εύκολα φιλίες. Άνθρωπος του κρασιού, καλλίφωνος, έπαιζε καλή κιθάρα και ήταν πάντα κεφάτος. Μου τον είχε γνωρίσει ο Αλέκος ο Σύρος και τον πήραμε στον Τέχνωρα, αλλά δεν τα πήγε καλά με τον Κατραούζο και τελικά ξέκοψε. Ήρθε και με βρήκε το φθινόπωρο του '71 και μου είπε στα ίσα πως τον κυνηγά η αστυνομία και μου ζήτησε να τον βοηθήσω. Σκέφτηκα πως, για έναν καταζητούμενο από την αστυνομία, ασφαλέστερο κρησφύγετο από μια στρατιωτική μονάδα δεν υπήρχε και δεν έπεσα έξω. Από προσωπική πείρα είχα εξακριβώσει πως μεταξύ Στρατού και Αστυνομίας δεν υπήρχε σταθερή και συστηματική συνεργασία.

Είχε τότε προκηρυχθεί διαγωνισμός για τη συμπλήρωση θέσεων καθηγητών στα ΚΑΤΕΕ*. Καθώς μία τέτοια θέση αφορούσε την έδρα βοηθητικών οικοδομικών υλικών (χρωμάτων, μονωτικών, στεγανωτικών), που όχι μόνο ήταν μέσα στο γνωστικό μου αντικείμενο, αλλά είχα και σοβαρή εμπειρία και συγγραφικό έργο, υπέβαλα σχετική αίτηση. Φυσικά πήγα στην Αστυνομία Παλαιού Φαλήρου και κατέθεσα αίτηση για χορήγηση πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων. Την αίτηση αυτή μαζί με τα λοιπά δικαιολογητικά την επισύναψα στην αίτηση προς τα ΚΑΤΕΕ. Το πιστοποιητικό θα το έστειλε αργότερα η Ασφάλεια υπηρεσιακά.

Βέβαια η όλη η υπόθεση του διαγωνισμού ήταν μαγειρεμένη για να εξυπηρετήσει κάποιους ημέτερους, που τελικά διορίστηκαν καθηγητές, πράγμα που έμαθα πολύ γρήγορα και έπαψα να ενδιαφέρομαι για τη συνέχεια. Μπορεί εγώ να έπαψα να ενδιαφέρομαι, όχι όμως η Ασφάλεια. Ένα απόγεμα, λίγο πριν ξεκινήσουμε για τη Μυτιλήνη, ήρθε στο σπίτι μας ένας ασφαλίτης με πολιτικά και μου έδωσε πρόσκληση να περάσω «δί' υπόθεσίν μου».

Πήγα πράγματι την άλλη μέρα και ο αξιωματικός μου είπε πως όταν πήρανε την αίτησή μου για πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, άνοιξαν το φάκελό μου και είδαν πως είναι «ατακτοποιήτος»

«Ξέρετε η αιτία για την οποία υπέβαλα την αίτηση για το πιστοποιητικό,

* Αλέκος Λογαράς, από τη Ζάκυνθο, αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης

** Μικτή Ομάς Μηχανημάτων Ανασυγκροτήσεως

* Κρατικά Ανώτερα Τεχνολογικά Εκπαιδευτήρια. Αργότερα ονομάστηκαν ΤΕΙ

εξέλιπε και γι' αυτό δεν ενδιαφέρομαι, Δεν το θέλω το πιστοποιητικό»
«Ναι αλλά εφ' όσον ανοίξαμε τον φάκελό σας, πρέπει να τον κλείσουμε»
«Κλείστε τον» του λέω χαμογελώντας
Αυτός όμως δεν είδε το πράγμα με χιούμορ
«Για να τον κλείσουμε» μου λέει βλοσυρός «πρέπει να μας υποβάλετε δήλωσιν
ότι τάσσεσθε εις το πλευρόν της Εθνικής Κτβερνήσεως»

Θύμωσα

«Ακούστε κύριε» του λέω έντονα. «Εδώ και ένα χρόνο συνεργάζομαι με το Στράτευμα σε έργα ανασυγκροτήσεως. Φαίνεται πως δεν έχετε ενημερωθεί σχετικά. Σας παρακαλώ μη με ξαναενοχλήσετε» και έφυγα, αφήνοντάς τον άναυδο. Πραγματικά δε με ξαναενόχλησαν.

Κατά βάθος η Χούντα, παρά τη βία, την τρομοκρατία και τη χοντροκοπία της, ήταν οπερετικό καθεστώς και αυτό το εξακρίβωσα ο ίδιος λίγους μήνες μετά από την εποχή που αφηγούμαι, το χειμώνα του ίδιου χρόνου.

Ήταν μετά το Πολυτεχνείο. Ο Ιωαννίδης είχε ρίξει τον Παπαδόπουλο και είχε αλλάξει τις ηγεσίες σε όλες τις μεγάλες μονάδες, βάζοντας δικούς του. Εγώ τότε είχα πάρει υπεργολαβία «κατ' επέκτασιν» των προηγούμενων, δηλαδή χωρίς διαγωνισμό, τη συντήρηση του κτιρίου της Στρατιάς στη Λάρισα, όταν με πήρε τηλέφωνο ο Μιχάλης και μού 'πε πως «τους σταματάνε γιατί δεν είχανε χαρτιά»

Επικοινωνήσα την άλλη μέρα με τον επιβλέποντα, ο οποίος πολύ στεναχωρημένος μου είπε πως ο νέος Αλφάδιος της Στρατιάς θέλει να είναι όλοι οι πολίτες που εργάζονται στο χώρο της, εφοδιασμένοι με βεβαιώσεις ότι είναι εθνικών φρονημάτων. Του απάντησα πως τέτοια χαρτιά η Αστυνομία θέλει τρεις μήνες για να τα βγάλει και γι' αυτό διακόπτω τις εργασίες.

“Ελάτε απάνω”, μου λέει.

Πήγα αρκετά δαγκωμένος, γιατί τα πράγματα είχαν δυσκολέψει πολύ. Στην πύλη της Στρατιάς οι εσατζήδες και οι αλφαμίτες με πολύ ζόρι και αφού γίνανε πολλά τηλεφωνήματα, μ' άφησαν να μπω, αλλά και πάλι με μια άδεια καρφίτσωμένη στο πέτο μου κι έναν ένοπλο εσατζή για συνοδό. Νιώθοντας περίπου αιχμάλωτος, άφησα να με οδηγήσει στο 2ο γραφείο, όπου ο διευθυντής του, ένας ψαρομάλλης συνταγματάρχης, μου ανέπτυξε, επικαλούμενος την κρισιμότητα της κατάστασης, την ανάγκη να είναι όλοι οι συναλλασσόμενοι με το Στράτευμα εγνωσμένων εθνικών φρονημάτων. Του είπα και γω τα δικά μου, ότι η Αστυνομία θέλει τουλάχιστον τρεις μήνες για να βγάλει τέτοια χαρτιά και γι' αυτό οι εργασίες θα συνεχιστούν την άνοιξη με το καλό.

“Μα τι λέτε τώρα” με διέκοψε τρομαγμένος. “Μπαίνει νερό από τα παράθυρα στην Αίθουσα Χαρτών και στο γραφείο του Στρατηγού”.

Εγώ ανένδοτος. Τότε εκείνος αφού έφερε δυο τρεις βόλτες στο γραφείο ξύνοντας το πηγούνι του, γυρνάει και μου λέει:

“Εγγυάσθε σεις;”

“Τι πράμα;” του λέω.

“Να, βεβαιώνετε υπευθύνως ότι οι εργάται σας είναι εθνικών φρονημάτων;”

“Αν η βεβαίωσή μου σας αρκεί, δεν έχω καμιάν αντίρρηση. Τους ξέρω άλλωστε πολλά χρόνια”.

“Θα είναι όμως επίσημη, σε έντυπο του νόμου 105, με όλας τας συνεπειάς εν περιπτώσει ψευδούς δηλώσεως”, μου λέει.

“Κανένα πρόβλημα” του λέω. Και έτσι εγώ, με ογκώδη φάκελο αριστερού στην Ασφάλεια, βεβαίωσα πως ο Μιχάλης, ο Αντρέας και οι άλλοι, ήταν εθνικών φρονημάτων!”

Ο άνθρωπος τη δουλειά του ήθελε να κάνει και μια που η υπεύθυνη δήλωση

του ακούσε, τη δέχτηκε. Εξ άλλου θα υπέθεσε πως κοτζάμ εργολάβος, συναλλασσόμενος με το στράτευμα, δε μπορεί παρά να είναι εθνικόφρων.

Ανάλογο περιστατικό είχα επίσης με τον ΟΤΕ τον προηγούμενο χρόνο. Το κτίριο που στέγαζε τα γραφεία του Οργανισμού στον Πειραιά, εκείνη την εποχή, γύρω στο '72, το είχε νοικιασμένα από κάποιον γνωστό μου και παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα στη στεγανότητα των παραθύρων της πρόσοψης, που μπάζανε από παντού. Ο ΟΤΕ βεβαίως υποχρέωσε τον ιδιοκτήτη του κτιρίου, δηλαδή εκείνον το γνωστό μου, να στεγανοποιήσει τα κουφώματα και εκείνος απευθύνθηκε σε μένα.

Καθώς το να στήσω σκαλωσιές ήταν πολύ δαπανηρή υπόθεση και κάπως εκ περισσού, αφού η δουλειά θα γινόταν το ίδιο καλά και από το εσωτερικό, το συνεργείο μου ξεκίνησε στεγανώνοντας με ειδικά εργαλεία και σιλικονούχες μαστίχες, τα παράθυρα του τρίτου ορόφου. Δημιουργήθηκε όμως πρόβλημα, καθώς η παρουσία τους σε εργάσιμες ώρες ενοχλούσε το προσωπικό. Ο διευθυντής του υποκαταστήματος πρότεινε να δουλεύουμε το απόγεμα, μετά το σκόλασμα των υπαλλήλων του ΟΤΕ. Δέχτηκα, εφ' όσον μάλιστα αποδέχτηκαν την αξίωσή μου για κάπως υψηλότερη τιμή, λόγω υπερωριακής απασχόλησης, έβαλαν όμως όρο να παρίσταται στις εργασίες και κάποιος υπεύθυνος της Υπηρεσίας Ασφαλείας του Οργανισμού, διότι την εποχή της Χούντας όλες οι εγκαταστάσεις και υπηρεσίες του ΟΤΕ, ακόμα και τα γραφεία του, εθεωρούντο «υψίστης ασφαλείας» και για τη φύλαξη ή την προστασία τους υπήρχε αυτή η υπηρεσία, επανδρωμένη με πολυπληθές προσωπικό, κυρίως αποστράτους ή αποσπασμένους στρατιωτικούς και αστυνομικούς.

Πήγα στην Υπηρεσία αυτή, που στεγαζόταν σε έναν ολόκληρο όροφο μιας πολυκατοικίας γραφείων στην οδό Βερανζέρου και ο προϊστάμενος φώναξε έναν υπάλληλο και τον έθεσε στη διάθεσή μου. Το ίδιο απόγεμα, ο ασφαλίτης, εγώ και το συνεργείο, με τον Αντρέα επικεφαλής πιάσαμε δουλειά στο, έρημο από προσωπικό κτίριο. Όταν είδα πως όλα ταχτοποιήθηκαν κίνησα να φύγω, αλλά την τελευταία στιγμή σκέφτηκα να προτείνω στον ασφαλίτη να πιούμε ένα ούζο στο αντικρινό ουζερί. Δέχτηκε πρόθυμα και με την ουζοποσία δημιουργήθηκε μεταξύ μας ατμόσφαιρα εγκαρδιότητας, οπότε μου λέει

«Ξέρεις, με τις τρεις κι εξήντα που μου δίνουν δε μπορώ να θρέψω την οικογένειά μου ...»

Υπέθεσα πως η κουβέντα αυτή ήταν πρόλογος για να μου ζητήσει λεφτά και αισθάνθηκα πολύ άσκημα. Είχα σαν αρχή, που την τηρούσα απαρέγκλιτα, να μη λαδώνω ποτέ και κανέναν. Αυτός όμως συνέχισε

«Έτσι που λες, πατριώτη, έχω και μια δεύτερη δουλίτσα για το απόγεμα. Αυτό το βιολί, να επιβλέπω το συνεργείο απογευματινές ώρες, μου χαλάει τα σχέδια».

«Αγαπητέ μου, δεν το ζήτησα εγώ, ο διευθυντής του ΟΤΕ το κανόνισε»

«Το ξέρω, αλλά λέω, εσείς μου φαίνεστε καλά παιδιά, δεν πρόκειται να πούμε, να κάνετε καμιά λαδιά και να βρω τον μπελά μου. Λέω λοιπόν να σου δίνω το κλειδί, να μπαίνετε στο μέγαρο, να κάνετε τη δουλειά σας, να κλειδώνετε σαν τελειώνετε το βράδυ και όταν με το καλό ξεμπερδέψετε, μου τηλεφωνάς σ' αυτό το τηλέφωνο και θα περάσω να πάρω το κλειδί».

Και έτσι έγινε στις έξι μέρες που κράτησε η εργολαβία. Μπαίναμε μόνοι μας σαν κύριοι στο «υψίστης ασφαλείας» κτίριο, δουλεύαμε ανενόχλητοι, κλειδώναμε και φεύγαμε. Γιατί οι Χουντικοί, όλα μπορεί να τα είχανε προβλέψει εκτός από τον παράγοντα άνθρωπος.

[.....]

Μηχανικός στην Αγροτική Τράπεζα

Τελικά το πήρα απόφαση πως δεν έκανα για επιχειρηματίας. Δεν είχα τα σχετικά φόντα. Έτσι, όταν έπεσε η Χούντα, νομιμοποιήθηκε το Κόμμα και

καταργήθηκαν τα χαρτιά νομιμοφροσύνης, αποφάσισα να βρω μια δουλειά σε κάποια κρατική υπηρεσία ή κάποιο νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου.

Βέβαια ώσπου να το πετύχω αυτό έπρεπε πρώτα να ρυθμιστούν πολλά, γιατί δε μπορεί να κλείσει αμέσως μια στρωμένη επιχείρηση που λειτουργούσε οχτώ και πάνω χρόνια. Υπήρχαν οικονομικές, συμβατικές, φοροτεχνικές και άλλες εκκρεμότητες και φυσικά δε μπορούσα να αφήσω τους εργάτες μου ξεκρέμαστους. Έπρεπε να τους βοηθήσω να βρουν κάποια δουλειά. Για να ταχτοποιηθούν όλα αυτά χρειάστηκαν δύο χρόνια.

Στο μεταξύ έμαθα πως ζητούσαν χημικό μηχανικό στη διεύθυνση Τεχνικών Έργων της Αγροτικής Τράπεζας, όπου κατά καλή μου τύχη υπήρχαν δυο γνωστοί ή μάλλον φίλοι μου, ο Γιώργος ο Γεννηματάς και ο Κώστας ο Δούσης. Με τον πρώτο είχαμε γνωριστεί όταν ανακατευόμουν με τον συνδικαλισμό καθώς και σε μια επιτροπή μηχανικών που είχε συγκροτηθεί για να εξακριβώσει τα αίτια του θανάτου του Αλέκου Παναγούλη. Με τον δεύτερο ήμασταν παλαιόθεν γνωστοί και φίλοι. Τώρα ο Γεννηματάς ήταν προϊστάμενος τμήματος στη διεύθυνση Τεχνικών Έργων και ο Δούσης υποδιοικητής της Τράπεζας, με επιλογή μάλιστα του ίδιου του Καραμανλή, ο οποίος προκειμένου να χρησιμοποιήσει έμπειρους και ικανούς ανθρώπους παρέβλεπε το αριστερό παρελθόν τους, όπως η περίπτωση του Δούση.

Στην Τράπεζα προσελήφθη ως έκτακτος γιατί είχε ξεπεράσει το όριο των 45 ετών για να μονιμοποιηθώ.

Εγώ συνηθισμένος με τον αγχώδη ρυθμό του ελεύθερου επαγγελματία και καθώς το αντικείμενο της εργασίας μου στην τράπεζα μου άρεσε, έπεσα με τα μούτρα στη δουλειά. Κάποια μέρα ο Γιώργος με φώναξε και μου είπε εμπιστευτικά

«Μίμη, κόψε λίγο τη φόρα σου, γιατί χαλάς την πιάτσα εδώ μέσα»...

Το γεγονός είναι πως το δυο χρόνια μετά, το 1978, με μονιμοποίησαν τροποποιώντας μάλιστα το σχετικό εδάφιο του οργανισμού του Ιδρύματος.

Στην Αγροτική Τράπεζα ασχολήθηκα τόσο με τις μονώσεις και στεγανώσεις ψυκτικών χώρων, αποθηκών, δεξαμενών κλπ, όσο και με την επεξεργασία των λυμάτων και υγρών αποβλήτων των γεωργικών βιομηχανιών. Τότε η ΑΤΕ είχε ακόμα τον αναπτυξιακό χαρακτήρα, για τον οποίον και δημιουργήθηκε. Από τις Διευθύνσεις Τεχνικών Έργων και Γεωργικών Βιομηχανιών συγκροτήθηκε Ομάδα Εργασίας για τη μελέτη και διαχείριση των υγρών αποβλήτων των γεωργικών βιομηχανιών, που την αποτέλεσαν εγώ ο Γιάννης Δαλέζιος, χημικός και ο Ουμβέρτος Βαλασσόπουλος, γεωπόνος. Οι συνάδελφοι μας έλεγαν συνοπτικώς «οι Απόβλητοι».

Η δουλειά που κάναμε μας άρεσε πολύ και στάθηκε η αφορμή να δεθούμε με κάτι περισσότερο από συναδελφικότητα, με αληθινή φιλία, μ' όλο που και οι τρεις μας διαφέραμε τελείως, σχεδόν σε όλα: στον χαρακτήρα, στα γούστα, στη νοοτροπία και στην πολιτική τοποθέτηση. Εκεί που ταιριάζαμε, εκτός από την κοινή και στους τρεις αίσθηση του χιούμορ και κάποια κοινή επίσης τάση στο κρασί, ήταν το ενδιαφέρον που είχαμε για τη δουλειά μας, καθώς συνδύαζε την έρευνα με την εφαρμογή. Μπορούσαμε να δούμε πολύ σύντομα τα αποτελέσματα των σχεδιασμών μας και επί πλέον μας έδινε την ευκαιρία να κάνουμε πολλά ταξίδια.

Σε πέντε χρόνια από τη συγκρότηση αυτής της ομάδας, αλωνίσαμε την Ελλάδα. Ένα άλλο προσόν που είχε η δουλειά μας, και για το οποίο μας ζήτησαν οι άλλοι συνάδελφοί, ήταν η απόλυτη ελευθερία μας στον προγραμματισμό και την οργάνωση των υπηρεσιακών μεταβάσεών μας. Αφού συνεννοούμασταν με τη Βιομηχανία ή τον Συνεταιρισμό ή την Ένωση Συνεταιρισμών, που παρουσίαζαν σχετικό πρόβλημα, είχαμε το ελεύθερο να πράξουμε ό,τι κρίναμε απαραίτητο, ενημερώνοντας απλώς τον Διευθυντή της Υπηρεσίας Τεχνικών Έργων του Ιδρύματος, για το πού θα πηγαίναμε και πόσο θα λείπαμε.

Συνήθως είχαμε να αντιμετωπίσουμε φιλόδοξους και δραστήριους Προέδρους, Συνεταιρισμών ή Ενώσεων Συνεταιρισμών, οι οποίοι είχαν την τάση να ιδρύουν οινοποιεία, ελαιουργεία και τυροκομεία, όπου θεωρούσαν αυτοί σκόπιμο, χωρίς συνήθως να υπολογίζουν κατά την υλοποίηση των μεγαλεπήβολων σχεδίων τους, τι θα γινόταν με τα απόβλητα των βιομηχανικών αυτών εγκαταστάσεων. Από τη μια μεριά ήταν εξαιρετικά ρυπογόνα και ενοχλητικά, ώστε να μη μπορεί να αγνοηθούν και από την άλλη η ποσότητά τους ήταν μικρή, οι διεργασίες που τα δημιουργούσαν κρατούσαν σύντομο χρονικό διάστημα και ουσιαστικά δεν άξιζε τον κόπο να κατασκευαστούν μεγάλες εγκαταστάσεις για την επεξεργασία τους.

Στο σημείο αυτό, πολλές φορές, είχαμε να αντιμετωπίσουμε και μιαν άλλη τάση: Να επιλέγονται (από τους Προέδρους και τα ελεγχόμενα από αυτούς συμβούλια) σε κάθε περίπτωση, μεγάλες και δαπανηρές εγκαταστάσεις και να απορρίπτονται λύσεις χαμηλού κόστους. Επί πλέον αντιμετωπίζαμε συχνά και την έπαρση κάποιου ημιμαθούς παράγοντα, σαν εκείνον τον πρόεδρο που είχε πει

«Τι τους θέλουμε τους επιστήμονες και τους μηχανικούς; Να μας λένε αυτοί, οι άνθρωποι του γραφείου, τι να κάνουμε;»

Εντούτοις είχαμε δώσει σε πολλές περιπτώσεις λύσεις που συνδυάζανε τη φαντασία με την επιστήμη και την ευρηματικότητα. Για παράδειγμα, για τον «κατσίγαρο», τα πολύ δύσσομα και ρυπογόνα απόβλητα των ελαιотριβείων, βρήκαμε μια εξαιρετικά απλή και αποτελεσματική λύση. Μετά από καθίζηση των στερεών συστατικών τους σε μια κλειστή δεξαμενή, τα απόβλητα υπερεκχειλίζανε σε δεύτερη δεξαμενή που περιείχε πυκνό ασβεστόνερο. Εκεί όχι μόνο γινόταν εξουδετέρωσή τους αλλά παραγόταν ένα υγρό που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σα λίπασμα για το πότισμα των δέντρων. Εξ άλλου τα στερεά ιζήματα της πρώτης δεξαμενής ανακατεύονταν κατά καιρούς με χώμα και μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε φυτώρια.